

BALTI LAENUDE UURIMINE AVAB MEIE KAUGET MINEVIKKU*

LEMBIT VABA

Läänemeresoome keelte kõnelejad on aastatuhandeid olnud ja on üha kontaktis peamiselt indoeuroopa keeli kõnelnud naabritega. Tänapäeval on üldteada tõsiasi, et balti keeled on väga tugevasti ja mitmeplaaniliselt mõjutanud läänemeresoome keeli. Pikka aega valitses asjaomases kirjanduses seisukoht, et balti laenud esindavad kõige ürgsemat läänemeresoome algkeelde tulnud laenukihistust. Keelekontaktide käigus võib keel teistest keeltest laenata põhimõtteliselt enam-vähem kõike: häälikuid ja häälikuühendeid, fonotaktilisi innovatsioone, grammatilisi morfeeme, süntaktilisi konstruktsioone, sõnu, sõnade tähendusi, fraseoloogiat või idiomatikat. Võib laenata terve keele, mille puhul on tegemist keelevahetusega: nii on juhtunud liivlastega. Keeleelementide laenamise tõenäosus ei ole võrdne, teatavat tuumikut tavaliselt ei laenata, näiteks seotud morfeeme või tuumsõnavara. Läänemeresoome keelte balti laenuainese väljaselgitamisel tuleb arvesse võtta ka seda, et väga pikaajaliste keelekontaktide käigus on muutused ja mõjud liikunud vastastikku üle keelepiiride ja viinud ühisarenguteni, mille seletamine laenudeks ei ole sageli põhjendatud.

Nii balti kui ka läänemeresoome keeli, sh eesti keelt on dokumenteeritud pisut üle viiesaja aasta. Nende keelte arengu varasemaid ajajärke tuleb see-
ga uurida muul viisil. Eriti väärtuslikku teavat annavad laensõnauuringud. Läänemeresoome ja balti keelte leksikaalseid suhteid on süstemaatiliselt uuritud rohkem kui sada aastat ja avaldatud arvukalt pikemaid ja lühemaid uurimusi ning mitu kokkuvõtvat käsitlust. Saadud tulemusi on rakendatud läänemeresoomlaste etnogeneesi sõlmküsimuste lahendamisel. Pikast uurimisloost hoolimata läänemeresoome keelte uurijate huvi balti keelte vastu üha jätkub, et paremini mõista läänemeresoome keelte iseloomu, varast murde-
liigendust ja paljude keelenähtuste arengukulgu ja -tausta, näiteks häälikusüsteemi arengut. Ühtlasi tuleb tõdeda, et palju keskseid küsimusi on tänaseni ammendava vastuseta ja põhjustavad elavat väitlust, sh balti laenude erivanuselised ja -lähtesed kihistised, sepaaratsete baltismide võimalikkus eri läänemeresoome keeltes, balti-volga kontakti iseloom ja ulatus ning mõningad balti laentüvede ja lõpuosiste substitutsiooni üksikküsimused.

* Kirjutise aluseks on Eesti Keele Instituudi korraldatud doktorikooli suveseminaril „Eesti keele ajalugu: soome-ugri ja indoeuroopa aines eesti keele kujunemisel” augustis 2010 Sagadi mõisas peetud loeng Balti keelekontaktide mõjust eesti keele kujunemisele. Artiklisse on kaasatud ka siinkirjutaja proponeeritud, kuid alles publitseerimata balti etimoloogiaid.

Balti maksimaalareaal. Ida- ja läänebalti keeled

Termin *balti keeled*, inspireeritud Balti mere nimest, on kunstlik ja üsna uus. Selle võttis esimesena kasutusele saksa uurija Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann aastal 1845. Keelkonna varasem nimi on asjaomases kirjanduses olnud *läti keeled*, *leedu-läti keeled* vms. Indoeuroopa keelkonda kuuluv balti keelerühm on asustanud hiigelala – balti maksimaalareaali –, mille idapiir ulatus Volga-Okaa vesistuni ja kaugemale (sh Volga idapoolse lisajõe Kaama suudmeni) ja läänepiir Visla vesistuni või veel kaugemale. Balti hüdronüümide leviku põhjal tekkis erialakirjanduses üsna selge ettekujutus kunagisest balti maksimaalareaalist XIX sajandi keskpaigaks (Vanagas 1987: 48). Maksimaalala pole kronoloogiliselt samaaegne, kuid selle stabiilset tuuma (Nemunase, Berezina, Soži, Desna, Pripjati vasakkalda, osaliselt Kesk-Dnepri ja Daugava piirkonda) on balti hõimud asustanud hiljemalt teise aastatuhande algusest eKr (Vanagas 1987: 47 jj). Veel ajaarvamisjärgseil algussajandeil oli balti ala väga ulatuslik (Топоров, Трубачев 1962: 229). Balti kunagist maksimaalareaali silmas pidades on igati loogiline oletada paljude balti-soome-ugri kontaktsoonide olemasolu. Suurem osa balti asualadest on ajapikku slaavistunud või saksastunud.

Balti keeled on juba kauges minevikus olnud üsna heterogeensed. Elavad balti keeled on idabalti keelteks nimetatud leedu ja sellele lähedane žemaidi murre ning läti keel ja sellele lähedane latgali murre. Seeli ja semgali hõimukeel on sulanud läti keelde. Läänebalti keelte hulka kuulunud preisi ehk muinaspreisi keel (kõneldi tänapäeva Kirde-Poolas ja Kaliningradi oblastis) hääbus XVII sajandi teisel poolel, läänegali (kõneldi tänapäeva Masuuria ja Suwałki piirkonnas Põhja-Poolas) ja preisi keelele lähedane jatvingi, ka jotvingi ehk suuduvi ehk sudoovi (kõneldi tänapäeva Poola-Valgevene piirialadel) ning kurši (kõneldi Kuramaal ja Loode-Leedus) keel hääbusid XIV–XV sajandil. Asjaomases kirjanduses tuuakse eraldi välja veel muid läänebalti hõime (bartid, pomesaanid, pogesaanid, pagudeenid, pamedeenid, nadruvid, skalvid, notangid ehk natangid, sembad, varmid jt) ja nende keeli, kuid need on tõenäoliselt olnud muinaspreisi murded. Näiteks Semba (lad Sambia, sks Samland, Ida-Preisimaa, praeguse Kaliningradi oblasti osa) oli veel varasel keskajal poliitiliselt mõjuvõimsaim, majanduslikult jõukaim ja muinaspreislastega tihedaimini asustatud monoetniline piirkond. Muinaspreisi kohta on kirjalikke keelemälestisi, neist vanim XIV sajandist. Muud hääbunud balti keeled on nn kohanimekeeled: neist pole kirjalikke mälestisi, kuid nende keelte jälgi leidub ajalooliste asualade koha- ja isikunimedes, samuti leedu, läti, poola, saksa ja liivi sõnavaras. Mõned uurijad on läänebaltlaste hulka arvanud koguni vendid ehk veneedid (Tacituse *Venethi*; probleemist viimati Laučiūtė 2009: 135 jj). Kesk-Venemaal Okaa vasakpoolse lisajõe Protva ülemjooksul (praeguses Moskva ja Kaluga oblastis) elasid läänegaliinide asualadelt lõunasse ja seejärel põhja, tänapäeva Moskva piirkonda rännanud idagaliinid, venepäraselt goljaadid (Vanagas 1987: 50–51), keda tunnevad XI sajandi Vene kroonikad (esmamaining 1058). Idagaliinide täielik assimilatsioon toimus oletatavasti alles XV või XVI sajandil. Slaavlaste invasioon Venemaa põhjapoolsetele aladele isoleeris idagaliinid varakult läänepoolsetest balti hõimudest. Ometi leidis veel XIX sajandil Venemaal inimesi, kes nimetasid end goljaadideks. Goljaadidel on olnud

kokkupuuteid volgasoomlastega, eriti aga ida- ja põhjapoolsete vahetute naabrite merjalastega. Orest Tkatchenko (Ткаченко 1985) on kohanimedele, kohaliku vene murdekeele ja eri ametialade nn salakeelte ainestiku põhjal püüdnud rekonstrueerida merja keele sõnavara ja grammatika fragmente ning osutanud võimalikele balti-merja kontaktide jälgedele merja keeles. Kohanimed osutavad, et idagalindide keeles oli nii lääne- kui ka idarühmale iseloomulikke jooni.

Lääne- ja idabalti keelte vahelised lahknevused, mis on ürgsed, pärinevad arvatavasti juba pronksiajast, ilmnevad nii foneetikas, morfoloogias kui ka sõnavaras. Läänebalti tüved on näiteks *emens* 'nimi', *panu* 'tuli', *kelan* 'ratas', *dadan* 'piim', idabaltis vastavalt *vardas*, *ugnis*, *ratas*, *pienas*. Läänemeresoome balti laenude hulgas on nii ida- kui ka läänebalti tüvesid, nagu *varrud* (vrd ld *vařdas* '(ees)nimi, nimetus', lt *vãrds* 'sõna, nimi'), sm, krj *panu* 'lõõsk, lõõm, tuli (rahvaluules)' (vrd mpr *panno*, jatv *panicko* 'tuli'), *kõlad* 'vöökudumisvahend', sm, krj *kela* 'haspel, kerilaud, pöör, rull' (vrd mpr *kelan* 'ratas', siis-ki ka ltg *cals* (< *cæls*) 'kõlad'), lv *sēmda* 'piim' (vrd mpr *dadan* 'piim').

Balti keeli iseloomustab suur hulk ürgseid, indoeuroopa keeltele iseloomulikke nähtusi, mistõttu balti keeltele on võrdlevas indoeuropeistikas eriline koht. Indoeuroopa keelkonnas paistavad balti keeled silma erakordse konservatiivsusega. Balti keeled on Euroopas kõneldud indoeuroopa keeltest neis leiduvate arhaismide poolest lähimad sanskriti keelele. Lähimas suguluses on balti keeled slaavi keeltega. Balti ja slaavi keelelist lähedust seletatakse ühise algkeelega. Balti-slaavi ühtsuse teooria pärineb saksa keeleteoorijalt August Schleicherilt. Sellel hüpoteesil on olnud ja on üha enam toetajaid. Teise oletuse kohaselt on slaavi keeled tekkinud balti keelte ääremurdeist. Balti ja slaavi keeltes on ühisarenguid nii foneetikas, morfoloogias, derivatsioonisüsteemis kui ka leksikonis, kuid ka väga olulisi vanu eriarenguid. Nii on slaavi algkeeles kõik diftongid monoftongistunud, balti keeled on aga indoeuroopa vanad diftongid säilitanud paremini kui teised tänapäeva indoeuroopa keeled, ehkki nende hulk on vähenenud kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete muutuste tõttu. Balti keeltele on omane hästi arenenud grammatilise soo kategooria. Võrreldes teiste indoeuroopa keeltega paistavad balti keeled silma käänete rohkusega: neid on kokku seitse (nominatiiv, genitiiv, daativ, akusatiiv, instrumentaal, lokatiiv ja vokatiiv). Balti keelte omadusõnu iseloomustab arhailine määramatute ja määratud vormide olemasolu jpm.

Leedu keelega võrreldes on läti keele morfoloogiline struktuur mõnevõrra lihtsam. Läti innovatiivsete arengute üheks vaieldamatuks allikaks peetakse läänemeresoome keelte, eriti aga liivi keele mõju. Läti keelt iseloomustavad uuendused kõigil keeletasandil. Leedu keelele on omane paradigmaatiline ehk mobiilne rõhk, läti keeles on aga sõnarõhk kinnistunud esisilbile (v.a vähesed erandid). Leedu keeles on järgsilpide lühikesed vokaalid säilinud, läti keelest aga kadunud (*labas* – *labs* 'hea'). Leedu keeles on tautosüllaabilised ühendid *an*, *en*, *in* ja *un* säilinud, läti keeles vokaalistunud (*rankā* – *roka* [häälda: rùoka] 'käsi' jt). Leedu keeles on klusiilid *k* ja *g* eesvokaalide ees säilinud, läti keeles afrikaadistunud (*kirvis* – *cirvis* 'kirves', *lokys* – *lācis* 'isakaru', *gijā* – *dzija* 'lõng, niit'). Läti keeles on instrumentaal sarnastunud ainsuses akusatiiviga ja mitmuses daativiga, leedu keeles aga mitte. Jne. Läti keel on kujunenud latgalite, semgalite, seelide ja kuršide (kuralaste) hõimukeelest. Neid balti hõimukeeli kõneldi suurel osal tänapäeva Läti alast hilje-

malt alates IX sajandist pKr. Lätlastesse on sulanud tähelepanuväärsel hulgal läänemeresoome keelte kõnelejaid: liivlasi, hulgaliselt (lõuna)eestlasi, 1440. aastail sõjavangidena Bauska piirkonda deporteeritud vadjalasi (nn kreevineid) ning slaavlasi (venelasi, valgevenelasi ja poolakaid). Nõnda on läti keel oma levikualal vägagi mitmepalgeline ja kontaktiurijatel tuleb arvestada nii võimalike eri päritolu substraadi-, adstraadi- kui ka superstraadinähtustega.

Keelekuju(d), kust laenati läänemeresoome ja volga keelte vanad balti laenud, oli(d) arhailisem(ad) kui tänapäeva elavad balti keeled.

Aisti / aesti ja eesti

Balti hõime nimetatakse ja kirjeldatakse mitmes antiik- ja keskaegses ürikus. Nii baltiste kui ka fennougriste on enim köitnud *aesti*-nimeline hõim. Selle usutatav esmamaining leidub Rooma ajaloolase Tacituse töös „Germaniai” (u 98 pKr). Hõimu tuumik – *aestiorum gentes* – elas Tacituse andmeil Sveebi (s.o Balti) mere paremkaldal Samlandis, s.o Visla vesikonnas, hilisema Ida-Preisimaa, praeguse Kaliningradi oblasti piirkonnas, oli rahumeelne, kasvatas erinevalt laiskadest germaanlastest hoolsasti teravilja ja muid tarvilikke taimi, korjas mererannast ja leetseljakutelt merevaiku jne. Antiik- ja keskaegsetes allikates on hõimunimi kirjutatud eranditult tüvediftongiga *ai* või *ae*. Aeste on peetud nii baltlasteks (täpsemalt muinaspreislasteks) kui ka läänemeresoomlasteks. Hõimunime etümoloogia suhtes pole üksmeelset seisukohta. Seda on püütud siduda selliste Lätis ja Leedus leiduvate kohanimedega nagu *Aistmarēs ilanka* ’Visla laht’ (pl *Zalew Wiślany*, sks *Frisches Haff*), *Aistmarių nerija* (pl *Mierzeja Wiślana*) ’Visla ehk Balti maasäär’, *Aista* (jõgi Leedus), *Aistere* (mõis ja küla Kuramaal), *Aisteres-purvs* (soo Kesk-Lätis), *Aistir* (talu Ida-Lätis), *Aisterniki* (koht Ida-Lätis) jpt. Leedu keeleajaloolase Simas Karaliūna-se järgi (2003) on *aesti* (ida)balti etnonüüm, mille apellatiivne algkuju ja -sisu on olnud **āisto-* ja **āist(e)r-* ’maa, põld, nurm’. Ajalooallikad loovad küll pildi, et etnonüüm *aisti* on germaani päritolu (nt Skandinaavia IX ja XII sajandi allikate *Eistra dolgi*, *Eistr*, *Eistir* < **Aistir*). Karaliūnas ei välista võimalust, et germaanlased laenasid kõnealuse etnonüümi baltlastelt ja hakkasid sellega aja jooksul üldistavalt tähistama kõiki Ida-Baltikumi asukaid Visla suudmest kuni Põhja- (Botnia) laheni. *Eesti* on idaskandinaavia (vrd mrts *Ester*) või alamsaksa (vrd *Ehsten*, *Ehst/land*) laen. Etnonüümi rahvalt rahvale kandumises pole midagi tavatut. Rahvusromantiliselt häälestatud leedu keelemehed on asjaomasel kirjanduses balti keeli nimetanud aisti keelteks (ld *aistų kalbos*) ja balti hõime aistideks (ld *aisčiai*).

Balti keeled ja muinaseuroopa hüdronüümid

Vanapärasest ehitusest johtuvalt on balti keeltes keelendeid, mida võib pida indoeuroopa algkeele otseseks pärandiks, k.a sõnavara. See seletaks, miks nn muinaseuroopa hüdronüümide hulgas on arvukalt neid, millele leidub vaste balti leksikonis. Muinaseuroopa hüdronüümid levivad ühtlaselt kogu balti maksimaalareaalil (Vanagas 1987: 51). Termin *muinaseuroopa* (sks *alteuropäisch*) võttis kasutusele saksa uurija Hans Krahe (1898–1965) tähistamaks Kesk- ja Lääne-Euroopa hüdronüümika põhjal rekonstrueeritavat indoeuroopa esivanemate keelt, mida Krahe järgi kõneldi teisel aastatuhandel eKr.

Krahe arvates ulatub muinaseuroopa hüdronüümide tuumikala Baltikumist üle Lääne-Poola ja Saksamaa Šveitsi kiltmaale ning Doonau ülemjooksule põhja pool Alpe. Kreeka, Balkani poolsaar ja slaavlastega asustatud Ida-Euroopa jäävad väljapoole kirjeldatud areaali (vt Krahe 1949; 1964). Eventuaalseid muinasbalti hüdronüume leidub nähtavasti ka Eestis ja Soomes. Esitatu taustal on kohane meenutada, et Jorma Koivulehto (nt 1984) on leidnud läänemeresoome sõnavaras hüpoteetilisi eelbalti ja -germaani laene.

Balti-läänemeresoome kontaktide uurimise ajaloost

Balti-läänemeresoome kontaktide uurimise alguseks tänapäevases mõttes tuleb pidada kuulsa taani keeleteadlase Vilhelm Thomseni (1842–1927) doktoriväitekirja „Gooti keelte mõju soome keelele” („Den gotiske sprogklassen indflydelse på den finske”, 1869) ja selle saksakeelset versiooni „Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen” („Germaani keelte mõjust soome-lapi keelele”, 1870). Thomsen rõhutas oma töödes germaani ja balti keelte mõju suurt ulatust. Ehkki juba varem olid keeleteadlased pööranud tähelepanu läänemeresoome ja balti keelte sõnade sarnasusele, algas siiski alles Thomseniga balti laenude sihipärane, noorgrammatikute seisukohtadest lähtuv meetodikindel uurimine. Rootsi päritolu M. Johann Thunmanni töös „Uurimusi mõnede põhjarahvaste vanast ajaloost. Muinaspreislaste ja muude läti rahvaste päritolust” („Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker. Ueber den Ursprung der alten Preussen und der übrigen Lettischen Völker”, 1772) leidub näiteks küll üle saja balti ja soome sugu keelte sõnakõrvutuse, kuid need on esitatud oletuse tõestuseks, et balti keeled olevat slaavi-gooti-soome segakeel. Oluline on nimetada Helsingi ülikooli sanskriti ja võrdleva keeleteaduse erakorralise professori Otto Donneri (1835–1909) kirjutist „Leedu keele mõjust soome sugu keelele” („Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen”, 1884: 257–271). See artikkel on esimene ülevaatlik teaduslik uurimus, kus keskendutakse otseselt läänemeresoome keelte vanade balti laenude väljaselgitamisele.

Nagu öeldud, oli taani keeleteadlane Vilhelm Thomsen juba 1869. aastal veenvalt osutanud, et läänemeresoome algkeelde on laenatud sõnu mingist vanapäraste joontega balti keelekujust. Kogu hilisem läänemeresoome keelte balti laenude uurimine tugineb Thomsenile, eriti aga tema ulatuslikule monograafiale „Soome ja balti (leedu-läti) keelte vahelised suhted: keeleajalooline uurimus” („Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog: en sproghistorisk undersøgelse”, 1890), kus on esitatud u 200 balti etimoloogiat, käsitletud laenude häälikuvastavusi, keelekontaktide toimumispaika ja -aega ning kultuurikonteksti. On avaldatud koguni arvamust, et pärast Thomsenit pole läänemeresoome keelte balti laenude kohta midagi olulist enam avaldatud. Jaan Jõgever (1912: 4) on Thomseni töö tähenduse eestlaste muinasaja uurimisel kokku võtnud järgmiste sõnadega: „Olgu ühe sõnaga tähendatud, et Thomsen oma töödega Eesti rahvale tema mineviku avas kuni 1. aastatuhande sisse enne Kristust, ühtlasi aga ka järeltulejatele uurijatele kätte näitas, kuidas nad sellel teel võivad edasi sammuda.”

Thomseni käsitus on täpsustanud ja edasi arendanud peamiselt Soomes tegutsenud soome-ugri ja slaavi ning balti keelte asjatundjad. Eriti 1920. ja 1930. aastail tegeldi Soomes väga elavalt sõnavara päritolu uurimisega, sh esi-

tati kümneid uusi balti etümoloogiaid ning põhjendati paremini vanu, Thomseni töös toodud kõrvutusi või heideti neid kõrvale. Kõige viljakamalt tegutsesid läänemeresoome balti laenude küsimusega slavistid Jalo Lahja Kalima (1884–1952) ja Eino Vilho Kalervo Nieminen (1891–1962). Kalima tähtsaimaid töid on ülikooliõpikuks mõeldud monograafia „Läänemeresoome keelte balti laenud” („Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat”, 1936). Kalima püüdis esitada ammendava ülevaate balti-läänemeresoome keelekontaktide uurimisest, asjaomases kirjanduses käsitletud laenudest ning nende häälikulisest, morfoloogilisest ja semantilisest kohanemisest läänemeresoome keeltes. Kalima töös esitatud 206 kõrvutusest on üle 100 usutavad baltismid. Pärast Kalima töö ilmunist pole balti-läänemeresoome kontaktidest nii ulatuslikku ülevaadet ilmunud. Eino Nieminen püüdis oma kirjutistes (vt nt 1957) tõestada, et läänemeresoomlased ei kontakteerunud algbalti keele kõnelejadega, vaid pigem balti keeleühitsusest eraldunud iseseisvate balti keeltega, sh juba varakult osaliselt läti keelekujusse sulanud läänebalti tüüpi vanakura keelega (*Altkurisch*), kust Niemineni oletuse kohaselt pärineb osa vanu balti laene, näiteks sm *nuode* 'lang, õemees'. Balti laenude uurimistraditsiooni jätkab Soomes tänapäeval Kari Liukkonen. Ta on esitanud uusi balti etümoloogiaid ja püüdnud korrigeerida mõningaid varasemaid oma 1999. aastal ilmunud uurimuses, kus leidub sada etümoloogilist käsitlust. Liukkoneni arvates on algbalti mõju varaläänemeresoome algkeelele olnud koguni suurem kui germaani mõju. Ta lähtub oletusest, et Edela-Soomes on olnud balti püriasustust, millele osutavad mh oletuslikult balti päritolu kohanimed.¹ Liukkoneni järgi polegi tegemist baltlastelt saadud sõnalaenudega tavapärasel moel, vaid pärandiga kakskeelsete läänemeresoomlaste esiisade keelest. Kõnealuses Liukkoneni töös on palju väga hüpoteetilisi kõrvutusi, mistõttu see on saanud ootuspärast kriitikat eriti meetodika kohta. Tõsi on, et vanade balti sõnalaenude selgeimad ja probleemituimad juhtumid on üles leitud ja esitatud juba XIX sajandil (või veelgi varem).

Balti-läänemeresoome kontakte käsitlevast uurimistööst kuni Jalo Kalima monograafiani on kirjutanud Santeri Junntila (2005; 2009: 57 jj), pöörates siiski peamise tähelepanu Soomes tehtud tööle. Huvipakkuvad on ka leedu keeleteadlase Kazimieras Jauniuse (1848–1908) balti ja läänemeresoome (soome, eesti) keelte kõrvutavad sõnaloendid (Jaunius 1972; Jauniuse uurimistöö tähenduse kohta vt ka Ariste 1972).

Tuleb tõdeda, et läänemeresoome keelte balti laenude uurimine on läbi aegade olnud väga Soome-keskne ja valdavalt soome keeleainesest lähtuv. Sellesuunalise uurimistöö vilju on soome keelele ainuomaste baltismide väljaselgitamine, mis on loonud näiliku ebasuhte balti laenude levikus siin- ja sealpool Soome lahte ning andnud põhjust sellest johtuvate järelduste tegemiseks (vt nt Suhonen 1980: 205 jj; 1984: 207 jj). Eestis on balti kontaktide uurimisega tegeldud üsna tagasihoidlikult, mille üks põhjusi on kindlasti balti keelte vähene tundmine. Julius Mägiste panus on siiski nimetamisväärne, eriti publitseeritud etümoloogiate kriitilises hindamises ja uute usutavate balti etümoloogiate lanksseerimises (vt lähemalt Vaba 2002: 23 jj). Huvipakkuvad

¹ Usutavaid balti kohanimi- ja kohanimesid pole Soomest seni siiski leitud. Eero Kiviniemi (1984: 329) arvates pole rohkem kui nelja aastatuhande tagust balti nimeainest Soome pinnal kas või mingigi tõenäosusega võimalik tuvastada, sest nii pika aja jooksul võivad kohanimed palju muutuda.

on Mägiste arvamused meetodite kohta. Hinnates küll kõrgelt noorgrammatikute põhimõtteid, tänu millele etümoloogiline uurimine on jõudnud rohkete püsiva väärtusega tulemusteni, on Mägiste kriitiliselt tähendanud: „Ja nii imponeeriv kui ka iganes on häälikuline äärmine täpsus laenusuhete rekonstrueerimisel, tundub see liialt puhtteoreetilisena, mõnelgi juhul raskestiusutavana. Sellist taoteldavat ideaalset korrapärasust on vähe kogu taeva laotuse all.” Eriti kahtleval seisukohal on ta regulaarsete häälikuseaduste primaarsuses sõnavormide lõpuosiste puhul, kus võivad primaarsed olla hoopis teised tegurid, „mis johtuvad morfoloogilisest analoogiast, mingit laadi struktuuri taotlemise tendentsist, [lõpuosiste] statistilisest sagedusest” (Mägiste 1932: 134–135).

Läänemeresoome algkeel on hakanud juba varakult diferentseeruma. Läänemeresoome keelte põhja- ja lõunarühma erinevused, mis avalduvad kõigil keeletasandil, eriti aga sõnavaras, lähevad samuti tagasi väga kaugesse minevikku. Peaaegu kõik balti-läänemeresoome kontaktide uurijad on murdunud pead selle üle, kas need leidsid aset siin- või sealpool Soome lahte. Ehkki valdav osa läänemeresoome keelte balti laene on tuntud kogu keelerühmas või selle tuumikalas (kuni 70 %), leidub mõnel määral vanu balti separaatlaene, mida on esile toodud peamiselt soome keelealalt (Häkkinen 1996: 151). Peamiselt separaatlaenude olemasolu on viinud mõttele, et kontaktsoone (laenukeskmeid) pidi kummalgi pool Soome lahte olema rohkem kui üks. Uuemate, eesti leksikograafilisi allikaid ja sõnavaraarhiive arvesse võtvate uurimistulemuste põhjal võib tõdeda, et ka eesti keelealal on märksa arvukalt separaatseid baltisme, kui seni on osatud arvata. Analüüsi käigus on tulemuslikuks osutunud leksikoni rea fragmentide (mõisterühmade) võrdlemine. Näiteks on eesti maastikusõnavara ja metsamesinduse sõnavara etümoloogiline analüüs osutanud, et selles mõisterühmas esineb eesti keelealal arvukalt vanu balti päritolu separaatlaene (Vaba 1989; 1990a; 1990b; 1997a).

Balti-läänemeresoome kontaktide kronoloogia. Dateerimisraskused

Ajalooline keeleteadus suudab küllalt usutavalt rekonstrueerida varasemaid keelevorme hilisematele toetudes ja analüüsida päris edukalt protsesside järgnevust ehk põhjuste-tagajärgede seoseid, kuid on võimeline opereerima siiski vaid suhtelisel ehk lingvistilisel ajaskaalal (nt balti laenud saadi enne häälikumuutust **ti > si*). Arheoloogia seevastu on absoluutset kronoloogiat loov teadus, liigendades uuritava materjali üksteisele järgnevateks rühmadeks ja sidudes selle ajaskaalaga (vt nt Carpelan 2004: 18 jj). Balti-läänemeresoome kontaktide käsitlemisel on keeleuurijad kontakti- ja -koha ning laenu- ja suhtes esitanud erinevaid, lausa vastakaid seisukohti. Keeleuurijate pakutud dateeringud on liikunud mitut aastatuhandet hõlmasel ajaskaalal ajaarvamise algusest ajaarvamiseelsesse paari-kolme tuhande aasta tagusesse aega. Ka laenukoha suhtes on esitatud erinevaid seisukohti.

Varasemais uurimuis valitses seisukoht pidada balti-läänemeresoome kontakte suhteliselt hilisteks. Thomsen ja tema seisukohtadele toetuvad uurijad olid arvamisel, et balti laenud saadi esimestel sajanditel pKr mõnest separaatsest balti keelest lõuna pool Soome lahte.

Eesti arheoloogid (sh Harri Moora) dateerisid balti kontaktid märksa kaugemas minevikku. Moora seisukoht oli, et balti hõimudega algasid kokku-

puuted hiliskiviajal, s.o kolmanda aastatuhande lõpupoole eKr, kui Kesk- ja Põhja-Euroopasse, sh Baltimaile ja Edela-Soome levis edelast ja lõunast venekirvekuultuur (s.o 2100–1800 eKr, praeguse dateeringu kohaselt u 3200–2300 eKr), mille kandjaid ta pidas varabalti hõimudeks (Moor 1956: 56 jj). Venekirvekuultuuri kandjad tõid meie alade kultuuripilti ja asustusoludesse suure murrangu. Arheoloogiline materjal osutab, et venekirvekuultuuri kandjad püsisid kohalikest hõimudest lahus. Sisserändajad pidasid koduloomi ja tegelesid põllundusega, eelistades seetõttu erinevalt kohalikest elualadena jõeorge, järvenõgusid ja mereäärset rannikuvööndit. Teisel aastatuhandel eKr kliima halvenes ja pidurdas koduloomapidamist ning maaviljeluse arenemist, soodustades venekirvekuultuuri kandjate kultuurilist lähenemist kohalikele hõimudele ja keelelist sulanemist nendesse (Jaanits jt 1982: 101 jj).

Tänapäeval valitseb seisukoht, et algbalti keel polnud venekirvekuultuuri ajaks veel välja kujunenud ja et venekirvekuultuuri kandjad kõnelesid märksa arhailisemat indoeuroopa ehk muinaseuroopa keelt, millest arenesid mh algbalti ja -germaani keel. On loogiline oletada, et tänapäeva läänemeresoome keeltes leidub venekirvekuultuuri kandjate (eelbalti *resp.* eelgermaani) keelest pärit karjapidamise ja põlluharimisega seotud sõnu (Häkkinen 1996: 142 jj).

Teisel aastatuhandel eKr algas balti hõimude migratsioon ümbritsevatele aladele itta, kirdesse, põhja ja loodesse. Põhja poole nihkumine viis baltlased kontakti varaläänemeresoome hõimudega. Arheoloogias peamiselt soomeugri hõimudele, sh ka läänemeresoomlaste keeleliste esiisadele omistatud tüüpiline neoliitiline kammkeraamika levis alates umbes 4200. aastast eKr ulatuslikult Loode-Euroopas, sh tänapäeva Eesti, Läti ja Leedu territooriumil, kuid soomeugri asustus oli lõuna pool Väina (Daugava) jõge ilmselt väga hõre (saareline), väikesearvuline ja mittepõline (Rimantienė 1987: 58–59). Arheoloogiaandmed osutavad, et hiljemalt alates kolmanda aastatuhande teisest poolest eKr polnud Baltikum kultuuriliselt ühtne: Väina jõest lõunas levis peamiselt balti hõimudele või pigem nende eellastele omistatud venekirvekuultuur. Ka kohanimematerjali analüüs näitab, et Kesk- ja Ida-Leedus pole läänemeresoome päritolu kohanimed (Rudzite 1968: 175 jj; Vanagas 1981; Kilian 1986: 486 jj).

Kuni 1970. aastateni valitses üsna üldiselt arusaam, et intensiivsed kontaktid balti hõimudega algasid varaläänemeresoome algkeele perioodil ehk pronksiajal või pigem pärast selle lõppu (pronksiaeg 1700/1500–500 eKr) ja viisid läänemeresoome-lapi keeleühtsuse lagunemiseni lapi ja keskläänemeresoome algkeeleks. Yrjö H. Toivonen (1953: 32) on pakkunud balti kontaktide algusajaks umbes 500. aastat eKr. Läänemeresoome keelte vanu germaani laene peeti tollal balti laenudest aga mõne sajandi võrra nooremaks ja laenuajaks viimaseid ajaarvamiseelseid sajandeid.

Tänapäeva arusaama kohaselt langeb varaläänemeresoome algkeele periood pronksi- või isegi selle eelsesse aega. Praegu arvatakse, et balti kontaktid algasid Kiukaiste kultuuri ajajärgul, s.o 2300–1700 eKr, germaani kontaktid aga hiljemalt pronksiajal (Lehtinen 2007: 222 jj). Läänemeresoome keelte vanemad germaani laenud on häälikuliste kriteeriumide põhjal otsustades samaaegsed balti laenudega, nagu peamiselt Jorma Koivulehto oma uurimistulemustega on osutanud. Vaieldamatu tõsiasi on, et läänemeresoome keelte vanadel germaani laenudel on balti laenudega ühiseid häälikuarenguid (Koivulehto 1984: 200–201).

Sõnade päritolu on sageli paraku mitmeti tõlgendatav. 30–50 % esitatud balti etümoloogiaist on küsimärgilised, sealjuures domineerivad etümoloogiad, kus balti laenuallika kõrvale on esitatud alternatiivne germaani laenuallikas, nagu juhtudel *aeg*, *ahven*, *ainus*, *haav*, *ale* 'metsa maharaiumine ja põletamine põllumaa saamiseks', *hang* 'tööriist heinte jm tõstmiseks', *hiib* 'peen sade; vahukord (õllel), pärm', *ju(ba)*, *kallas*, *kari* 'rühm (loomi)', *karp* 'väike kast', *kartsima* / *karsima* '(puid) laasima', *kaust* 'ree kodaraid ühendav pikipuu; suur nahatükk, pastlatäis nahka', *kord*, *lang* 'abielu kaudu samasse suguvõssa kuuluvad inimesed, pruudi ja peigmehe poolsed sugulased üksteise suhtes, abikaasade vanemad omavahel; naise õemes', *leht*, *mõdu*, *naba*, *needma*, *ohakas*, *ohi* : *ohjad*, *pard* '(täis)habe', *pars* 'lahtine jäme latt rehetoa taladel', *pahr* 'kult', *põrgu*, *põõn* 'põikpuu (laudadest esemete ühendamiseks ja tugevdamiseks); riideriba (riietuseseme seljal)', *ragja* 'jase, (konna, linu) reis, kints, jalg, koib; püksisäär', *rahu* 'liivane või kivine meremadalik, veealune kalju, väike saar meres ranna ligidal', *rand*, *vannas* 'adra osa', *roog* 'tugev kõrs, pilliroog', *rukis* / *rükis*, *rästas* 'kuldnokk vm. lind', *sima* 'magus taimemahl; lima', *tara*, *tõrv*, *ula* / *ulu* - : *-alune* 'sammastele tuginev katus, katuselune, räästaalune', *vaha*, *vai*, *vaik*, *vapsik*, *õlu*, *äke* jmt. Germaani laenude levikupilt lubab väita, et intensiivne kontaktivöönd oli Soomes, kuid need on enamasti juba nooremad, rauaajast pärit laenud.

Nii vana kui ka uue arusaama kohaselt saadi vanemad balti laenud see-
ga varaläänemeresoome algkeele faasis ja sellele järgnenud pika, tuhatkond aastat kestnud keskläänemeresoome algkeele perioodil. Seda oletust toetab asjaolu, et vanad balti laenud on läbi teinud kõik samad häälikumuutused mis omasõnavaragi varaläänemeresoome algkeelest alates keskläänemeresoome algkeele kaudu kuni hilisläänemeresoome algkeeleni (Lehtinen 2007: 224), nagu *š* > *h* (vlms **šajmo* / **šejmo* > hlms **heimo* / *haimo*, vlms **šajna* > hlms **heinä* / **haina*), *ti* > *si* (vlms **orte* > **orti* > hlms **orsi*, vlms **virte* > **virti* > hlms **virsi*, vlms **tilta* > hlms **silta*), **ćć* > **ts* (vlms **meccā* > hlms **meccā* > *metsä*), 1. silbi pikk vokaal on korvatud lühikese vokaaliga (nt *vakk*). Selliseid balti laene, millel on vaste väljaspool läänemeresoome keeli, on teatavasti väga vähe, näiteks lapi keeltes vaid 30 vana balti laentüve, mis on osalenud kõigis eriomastes lapi häälikumuutustes, lisaks veel mõningad võimalikud otselaenud (Sammallahti 1984: 139–140). Lapi keele vanade balti laenude vähesus annab märku sellest, et läänemeresoome ja lapi algkeel olid geograafiliselt juba eraldi, kuid ilmselt ka sellest, et lapi keele- ja kultuurikontekstis polnud eeldusi paljude (nt karjanduse ja põlluharimisega seotud) laenude juurdumiseks. See on soome keeleuurija Petri Kallio (2007) arvates kaudne, kuid küllalt selge viide seigale, et vanimate baltismide laenuaeg ei lange mitte varaläänemeresoome, vaid keskläänemeresoome algkeele aega ja et lapi keelde laenati balti sõnad keskläänemeresoome algkeelest. Selline interpretatsioon ei välista Kallio arvates siiski ka balti-lapi otsekontakte, mida oma töödes on püüdnud tõestada Pekka Sammallahti (1977: 123–124; 1984: 139–140) ja Jorma Koivulehto (1992: 299–303). Varasemate uurijate (Thomseni, Kalima) töödes pole balti-lapi otsekontakte võimalikuks peetud.

Balti ja slaavi keelte uurijad, kes toetavad baltoslaavi algkeele hüpoteesi (nt Frederik Kortlandt), on seisukohal, et baltoslaavi algkeel tuleks dateerida teise aastatuhandega eKr, varane balti ja varane slaavi algkeel aga esimese aastatuhandega eKr. Kallio on jõudnud seisukohale, et sama kronoloogia

võiks olla lähtekohaks ka vara- ja keskläänemeresoome algkeele dateerimisel. Et varaläänemeresoome algkeel ja varane balti algkeel ei eksisteerinud kronoloogiliselt samal ajal, pole balti laenude allikas algbalti keelekuju, vaid selle eelne baltoslaavi keelekuju (mis jagunes alles esimesel aastatuhandel eKr kolmeks: läänebalti (preisi), idabalti (leedu ja läti) ning slaavi haruks). Kallio arvates ei tuleks seega rääkida balti, vaid baltoslaavi laenudest, sest slavistide dateering sobib balti laenude fennistidepoolse dateeringuga.

Pidades silmas balti-läänemeresoome kontaktide pikka kestust, esindavad balti laenud eriaegseid laenukihte, millele osutavad ka häälikuseigad.

Laenuandja iseloomustus

Läänemeresoome keelte balti laenude uurimislugu tunneb korduvaid katseid osutada l a e n u a l l i k a k s mõni konkreetne balti keel või murre, tuues seega balti-läänemeresoome kontaktide alguse küllalt hilisesse aega. Thomsen avaldas ettevaatlikku arvamust, et laenuallikaks on vahest võinud olla leedu või pigem idaläti keelekuju või hoopis leedu-läti keelealast itta ja põhja jäänud, hiljem hääbunud balti keel. Eemil Nestor Setälä ja tema õpilaste töodes oldi aga seisukohal, et balti-läänemeresoome kontaktid algasid mõni sajand eKr. Nagu juba öeldud, püüdis Nieminen tõestada, et algläänemeresoomlased olid veidi enne meie ajaarvamist kontaktis algbaltijärgset läänebalti tüüpi keelt kõnelnud baltlastega, tõenäoliselt muistse kurši meresõitjatest hõimuga, kes elas tänapäeva Läti rannikualadel ja kelle kokkupuuted läänemeresoomlastega leidsid aset Soome lahe lõunarannikul. Laenu andev balti keelekuju oli Niemineni järgi kaugenenu balti algkeelest enam kui muinaspreisi keel. Sellele viitavad Niemineni tõlgendust mööda mõningad läänemeresoome balti laenude häälikuseigad (Nieminen 1957: 190 jj). Kallio on osutanud juba eespool mainitud artiklis (2007), et Niemineni idee läänebalti tüüpi kurši keelest kui balti laenude allikast väärrib tähelepanu, kuid et sellise laenukihi sobitamine varaläänemeresoome kronoloogiaga on vääraegne, siis pakub Kallio neutraalsemat terminit *põhjabalti*.

Leedu teeneka baltoloogi Vytautas Mažiulise (1926–2009) järgi kujunes balti algkeele areaal II aastatuhandel eKr, kuid selle osad moodustasid üsna lōdva keelelise ühtsuse (Mažiulis 1987: 84). Samalaadset seisukohta on väljendanud ka slavistid Vjatšeslav Ivanov ja Vladimir Toporov, samuti Christian Schweigaard Stang jt, kes rõhutavad balti keeleala murdelise killustatuse ürgsust. See lōdvalt seotud keelekooslus liigendus kesk- ja ääremurdeiks: keskmurrete jätkajad olid algleedu ja -lāti mured, ääremurrete ühe rühma moodustasid nn läänebalti ja teise algslaavi mured (Mažiulis 1981: 5 jj). Hiljem on Mažiulis oma seisukohta algslaavi küsimuses täpsustanud nii: samaaegselt algbalti keelega kujunes samalaadsetest indoeuroopa algkeele murretest ka ürgne slaavi algkeel kui balti algkeele perifeerne regioon. Algbalti ühtsus hakkas Mažiulise (1987: 83) järgi lagunema V sajandi paiku eKr, slaavi algkeel aga formeerus lõplikult III sajandil pKr (Mažiulis 1987: 84–85). Läänebalti algkeelest kujunesid hilisemad preisi, jatvingi ja kurši hõimukeel. Viimane hakkas hiljemalt esimese aastatuhande keskpaiku pKr lähenema idabalti keelerühmale nagu need ääremurdedki, millest hiljem kujunesid semgali ja seeli hõimukeel (Mažiulis 1987: 83). Idabalti algkeel lagunes V–VII sajandil pKr: selleks ajaks oli idabalti lõuna- ja põhjartühma vahel juba oluli-

si murdeerinevusi (Мажюлис 1974: 122; Mažiulis 1987: 83). Põhjarühm, millest kujunes tulevane läti keel, tegi läbi suure hulga uuendusi, mille peapõhjus oli Mažiulise järgi küll keelesüsteemi sisetegurite mõju, kuid olulist rolli mängisid ka keelevälised asjaolud, eriti kontaktid läänemeresoomlastega, kuid need piirdusid kitsalt kontakttsooniga Väina piirkonnas peaaegu kogu selle ulatuses (Mažiulis 1987: 82). Lõunarühmal selliseid kokkupuuteid polnud, mis seletab tõsiasi, et tänapäeva leedu keeles pole õieti nimetamisväärseid jälgi ürgsest läänemeresoome mõjust (vt ka Zinkevičius 1984: 179 jj). Tulevaste läti hõimude eelkäijad liikusid V–VI sajandi jooksul põhja poole, läänemeresoomlaste vahetusse naabrusesse ja nende asualadele. Mažiulis on avaldanud arvamust, et intensiivsed kontaktid läänemeresoomlastega viisidki idabalti keeleühtsuse lagunemiseni (Мажюлис 1974: 124). VI–VII sajandil algas slaavlaste sissēränne balti asualadele ja idabalti-slaavi kokkupuuted (Mažiulis 1987: 83, 84), kuid need ei põhjustanud idabalti keelekuju olulisi innovatsioone. Slaavi-preisi otsekontaktid aga algasid ligi pool aastatuhandet varem (Mažiulis 1987: 84). Samataoline on olnud areng ka läänemeresoome keeleruumis: põhjabaltlastega kontakteerunud läänemeresoome lõunamurded (tulevane liivi, lõunaeeesti) eristusid algläänemeresoomest esimesena.

Läänemeresoome balti laenud kajastavad laenuandja häälikuehitust ja võimalikke murdeerinevusi

Balti keeli on dokumenteeritud alates XIV, järjepidevalt alates XVI sajandist. Seetõttu pakuvad läänemeresoome keelte vanad balti laenud tuge algbalti häälikuehituse rekonstrueerimisel, sest hoolimata häälikulisest kohanemisest laenava keele häälikustruktuuriga toovad laenud kaasa laenuandjale omaseid häälikuid, häälikukombinatsioone jms. Mõne uurija täiesti põhjendamatamata kahtlustest hoolimata võib seega laenude põhjal laenu andnud balti keelekuju häälikuehituse kohta teha olulisi järeldusi. Läänemeresoome balti laenude abil on püütud selgust tuua balti vokalismi segasevõitu arengulukku (vt nt Breidaks 1975; Брейдак 1983).

Läänemeresoome keelte vanad balti laenud on saadud sellisest keelekujust, kus:

– velaaride *k*, *g* afrikaadistumine polnud eesvokaalide ees veel toimunud, nt *kirves*, ? niidumari *kerde* 'köver mõök', vrd ld *kiŗvis*, lt *cirvis* id., ld *kiŗtis* 'lõök, hoop', *kūbar* < blt **kepur-/ *keper-*, vrd ld *kepūre*, lt *cəpure* 'müts, kūbar', *āke* < blt **ekē-*, vrd ld *ekėčios/ akėčios*, lt *ecėsas* mitm 'āke', *ārķ* 'puuk (*Ixodes ricinus*)' < blt **erkē-*, vrd ld *erkė*, lt *ėrce* 'lest, puuk', *köld/ kold* 'kollane värvus; roomavate vartega eostaim (*Lycopodium*)', vrd ld *geltā* 'kollane värvus', lt *dzėlta* 'vareskold (*Diphasiastrum complanatum*)';

– tautosüllaabilised ühendid *an*, *en*, *in*, *un*, *am* jt polnud vokaalistunud, nt *hammas*, vrd ld *žaĩbas* '(terav) äär, serv, kant', lt *zuobs* 'kammipii, hammas', *rand*, vrd ld *kránta* 'rand, kallas', lt (kurši) *kraĩts* 'kallas, serv, veer', *rāndama/ randama*, vrd ld *brĩsti* : *breĩnda/ briĩnda* 'kahlama, sumama, sumapama; kuuritsaga kala püüdma; liikuma (päikese, kuu kohta)', lt *brist* : *brĩen* (< **brend-*) 'sumama (lumes, poris)', (*pudru-*, *või*) *mānd* 'toidu segamise või kloppimise riist', vrd ld *mėntrė* 'kellu, mõla', lt *mieturs* 'kloppimis- ja segamisvahend', *rend/renn* 'söögilaud', vrd ld *grĩnda* 'põrandalaud; laudpõrand', lt *grĩda* 'põrand';

– *rC*-, harvem ka *lC*- ja *mC*-järjendi ees polnud toimunud vokaalide sekundaarset pikenemist, nt *ardu* 'rehealuse otsa vastu seinä ehitatud hõredate laudseintega varjualune', vrd ld *ārdas*, lt *ārds* 'pars, rehetoa taladel asetsev latt', *pard* '(täis)habe' < blt **bardā*, vrd ld *barzdà*, lt *bārda* 'habe', *ārk* 'puuk (*Ixodes ricinus*)' < blt **erkē*-, vrd ld *erkē*, lt *ērce* 'lest, puuk' (balti ja läti laene diferentseerivate kriteeriumide kohta vt ka Vaba 1997c: 504–505);

– indoeuroopa diftongid **eu* ja **au* ei olnud veel laenuandjas ühte sulanud (algblt **eu* > ld *jau*), millele osutavad sellised laenud nagu *lōug* 'näo alaosa; nõletõbi (hobustel)', sm *leuka* 'lōug', vrd ld *liaukà* '(kaela)nääre', *paliáu-kis* 'veiste rinnalott', lt *laukas* pl 'kaelanäärmepõletik sigadel' ja *rōun* 'piklik kungas, kink, põndak', sm *reuna* 'serv, äär', vrd ld *briaunà* 'kant, rant, äär, nurk, terav serv, simss, karniis; tipp, latv; leivakannikas, -konts'.

Need on vaid mõningad näited, kuidas läänemeresoome keelte balti laenud toetavad balti häälikuloo uurimist. Enamasti leidub piisavalt häälikukriteeriume hoidmaks liivi ja eesti keele läti laene lahus vanematest balti laenudest.

Kahetised *resp.* mitmetised häälikuasendused viitavad ühelt poolt võimalikele eriaegsetele laenudele, teiselt poolt tõenäoliselt aga laenuandja murdeerinevustele. Alljärgnevalt vaid mõni näide.

Balti **ā* on vanimas laenukihistises asendatud *a*-ga (*lava*, *vakk*) või *ō*-ga (*hoone*), sest varaläänemeresoome algkeele vokaalisüsteemis puudus **ā* (Lehtinen 2007: 109).

Balti **a* jätkab indoeuroopa algkeele **a*-d, **o*-d või **ǝ*-d. Indoeuroopa algkeeles oli **a* suhteliselt harv häälik, mistõttu balti *a* pärineb indoeuroopa taustaga omasõnavaras sagedamini **o*-st kui **a*-st (Rudzite 1993: 138 jj). Läänemeresoome keelte balti laenudes võib täheldada kahetist esindatust: balti 1. silbi **a* substituudiks on kas *a* (*ardu* 'rehealuse otsa vastu seinä ehitatud hõredate laudseintega varjualune', *ratas*, *tara*) või (eventuaalselt) eri kronoloogilises kihis *o* (vt nt Kalima 1936: 65) (> eesti *õ*: *lõhe(kala)*, *mõrsja*, *oinas* / *õinas*, *õrs*). Balti **a* kahetisele esindatusele on pakutud muidki seletusi, näiteks laenamist eri murretest (nii Nieminen 1957). Uurijad ongi üsna üldiselt üksmeelel, et juba balti-läänemeresoome kontaktide varaseimais järkudes polnud balti keel homogeenne (Zinkevičius 1984: 178).

Balti **ei* keeleajalooline areng on balti häälikuloo keerulisemaid ja probleemsemaid küsimusi (Zinkevičius 1980: 77). Balti häälikuloo uurijad juhivad siin tähelepanu balti keelte vokalisti suurele labiilsusele ja eri murretes erinevalt realiseeruvatele derivatsioonimallidele: ablaut ehk tüve täishäälikute reeglipärane vaheldus on balti keeltele väga iseloomulik. Kui vähesed erandid välja arvata, siis osutab läänemeresoome sõnatüvede *ei* / *ai*-vaheldus balti algupärale. Ühe seisukoha järgi on balti **ei* kahesugune esindatus läänemeresoome balti laenudes (*ei* / *ai*) seotud laenuandja murdeerinevustega (vt nt Kazlauskas 1968: 126; Viitso 2008: 50, 54): eri häälikukujud lähtuvad eri originaalidest, ühelt poolt nt *e* *hōim*, sm *heimo* ja teiselt poolt lõunaeeesti (Leivu) *aim*, lv *aīm*, vrd ld *šeimà* 'pere, perekond', mpr *seimīns* 'pere, teenijaskond', lt *sàime* 'pererahvas, majarahvas'. Balti **ei* kahesuguste vastete kohta on ka seletusi, mis otsivad põhjust läänemeresoome algkeele iseärasustest. Kari Liukkonen (1973: 21) on nähtuse sidunud läänemeresoome fonotaksiga: et häälikumall *e--a*, samuti diftongid (sh *i*-diftong) olid varaläänemeresoome algkeeles tundmatud, korvati balti *ei--a* või *ai--a* esmalt häälikumalliga **aj--a*.

Balti *ei*-diftoongiga sõnad tõid läänemeresoome keeltesse uue sõnastruktuuri tüübi *e--a*, mis kodunedes võimaldas seejärel diftongi *ai* asendada originaali-lähedase *ei*-ga. Analoogilisel seisukohal on ka Pekka Sammallahti (1984: 143): et **ej*-järjend oli enne balti laenude tulekut ilmselt täiesti tundmatu, korvati see **aj*-ga, hiljem hakkas uuenduslik *ei*-diftoong levima põhjast lõunasse, jõudmata äärealadele (lapi, lõunaeesti ja liivi).

Mõnes balti laenus esineb ootuspärase häälikujärgendi *-ra-/-ar-* asemel *-re-/-er-* või vastupidi, mis osutab sellistele lähtekujudele, mis tänapäeva balti keeltes esinevad peamiselt kas ääremurretes või kohanimistus: *regi*, sm *reki* < blt **regē*, vrd ld *rægēs* mitm 'regi, kelk; vedemed (lohisti)', lt *ragus*, murd *rægavas* 'regi', *meri* < blt **merē*, vrd ld *mārē* 'meri, Kura säärlõugas', lt *maŗa*, *mare* 'säärlõugas, liivase maasääre abil merest peaaegu täielikult eraldatud madal järvelaht', *Merà*, *Merià* (jõenimed Leedus), *Meràitis* (järv Leedus) jt; *rahe* : *rahke* 'härjaikke rihm, rangiroom, õngenöör' < blt **razgis*, vrd ld *rēzgis* 'kott, kuhu pannakse loomasööt, kandevõrk', *rēgzti* 'kuduma, punuma (võrku), pitsi tegema', *terendama* 'kangastama, virvendama, õhus vastu peegeldama' ja *tera* 'päikesekiir' < blt **ster-*, vrd lt (*saules*) *stars* '(päikese)kiir', *at/stars* 'peegeldus, vastuhelk, kuma', *at/staruôt* tr., intr. 'kiiri tagasi peegeldama, särama lööma' (nähtuse kohta lähemalt ja lisanäiteid vt Vaba 1997b: 225 jj).

Balti laenude erivanuselised kihistused. Separatsed baltismid

Balti-läänemeresoome kokkupuudete aastatuhandetepikkust kestust silmas pidades on igati loogiline oletada eri ajajärgudest ja eri murretest, sh hääbunud (läänemeresoome keeltesse sulanud) balti murretest pärinevaid laene. Selle oletuse poolt kõneleb balti laenude häälikuehitus. Balti laenude erivanuselist ja -lähteste kihististe küsimus on üha päevakorral. Thomsen käsitles vanu balti laene summaarselt, püüdmata neid vanuseliselt diferentseerida. Suur hulk vanu laene on saadud balti keelekujust, mis on häälikuliselt selgelt arhailisem kui idabalti keelekuju. Näiteks osutavad paljud läänemeresoome balti laenud lähtekuju neutrumile, mis aga idabalti keeltest nagu ka enamikust indoeuroopa keeltest on varakult taandunud. Idabalti keeltes on neutrum saanud meessoos, harvem naissoos grammatilise lõpu. Balti keelte neutrumi arengukulgu pole siiski võimalik täpsemalt rekonstrueerida (Stang 1966: 179; Zinkevičius 1984: 201, 313).

Nagu juba eespool öeldud, on liivi ja eesti keeles esinevate läti ning vanemate balti laenude lahushoidmiseks enamikul juhtudest piisavalt balti ja läänemeresoome hääliku- ja muidki kriteeriume. Lõunaeesti murretes esineb üsna kitsa leviku, kuid arhailise häälikustruktuuriga laene, mille balti päritolu on väljaspool kahtlust. Läänemeresoome keelte balti ja liivi ning eesti keeles esinevate läti sõnavaralaenude vahel paikneb nähtavasti eelläti laenukihistis, mille selgeks tõendiks peab siinkirjutaja kagueestilise levikuga laentüvesid struktuuriga *k-* + eesvokaal. Sellise häälikuehitusega laenud osutavad, et eesvokaali või *j*-i eelne velaarklusil *k-* või *g-* polnud veel afrikaadiks muutunud (laenutüüp *keris*, *kāblik* 'tilluke viirulise pruuni sulestiku ja püstise sabaga lind (*Troglodytes*)' või *kōno* 'metsamesiniku nõorredel, ronimisnöör' (Vaba 1990b; 1992; 1996; 1997a). Afrikaadistumine on läti keelealal vana häälikumuutus (Rudzite 1993: 287–288, 290). Kirjeldatud positsioonis hõlmab

afrikaadistumine kõiki tänapäeva läti keeleks sulanud hõimukeeli (latgali, seeli, kurši).

Vanemate balti laenude kronoloogiliselt liigendatumale käsitlemisele on hakatud pöörama suuremat tähelepanu. Peab aga nentima, et paljusid esiletoodud eristavaid häälikukriteeriume saab tõlgendada mitmeti. Mingi hääliku või häälikühendi eri substituuudid võivad tõepoolest usaldusväärselt osutada erinevale laenuajale, kuid põhjus võib olla muuski, sh lähtekeele/laenu-saaja murdelistes iseärasustes, häälikuümbrusest vms esile kutsutud rööpsetest eriarengutest laenusaaajas.

Mägiste (1936: 185–186) on positiivselt hinnanud Kalima täpsust balti laenude leviku kirjeldamisel: „Sest kui edaspidi kunagi võimalduks hakata liigitama vanemaid balti laene kahte.... eri kihti, siis peaks levikulaius kujunema ms. üheks olulisimaks eraldamiskriteeriumiks (ainult liivis, eestis, vadjas ja ? läänesoomes esinevad laensõnad enamasti võiksid kuuluda hilisemasse, veel laiemalt levinenud aga tavaliselt varasemasse laenukihti).” Üldjoontes peaks siis kehtima seaduspärasus: mida ulatuslikum levik, seda vanem laen. Kogu läänemeresoome keelealal levivad baltismid peaksid seega esindama laenude vanimat kihistust. Levikukriteeriumi ei saa siiski mehaaniliselt rakendada ega kronoloogilisi kihistusi usutavalt esile tuua. Hilislaenudki on võinud levida kiiresti ja ulatuslikult. Leviku kõrval tuleb arvesse võtta kõiki võimalikke keelalisi kriteeriume, sõna häälikukuju, morfoloogilist struktuuri, semantikat. Läänemeresoome keeleruumi äärealadel – vepsa ja liivi keeles – on tundmatud rohkem kui pool baltismidest. Põhjusi võib olla mitu. Liivi ja vepsa keele väikesearvuline kõnelejaskond pole suutnud säilitada vanu sõnavarakihte täies mahus meie aegadeni. Liivi keeles on paljud vanad balti laenud intensiivsete läti-liivi kontaktide tingimustes häälikuliselt teisenenud lätipärasteks (vt Vaba 1990a: 127). Tuleb silmas pidada ka seda, et paljud balti laenud tõenäoliselt ei levinudki äärealadele (nt tulevase vepsa keele kõnelejateni), sest elu- ja kultuurikeskkond ei soodustanud laenude juurdumist vms. Looduslikud tingimused on võinud otsustavalt pärssida ja piirata laenude levimist ja juurdumist, nt metsamesindusega seotud balti sõnad ei levinud kaugemale Eestist kui kõnealuse elatusala põhjapiirist. Kuid levikuandmete põhjal on võimalik jälgida balti laenude keelkonnasisest liikumist.

Balti-läänemeresoome kontaktide iseloom, asümmeetria ja selle oletatav põhjus

Balti-läänemeresoome ja läänemeresoome-balti keelekontaktide iseloomu ja ulatuse kirjeldamisel on rõhutatult esile toodud laenamise ühesuunalisust: muinaspreisi keeles pole ja leedu keeles on vähe usutava läänemeresoome etimoloogiaga sõnatüvesid, viimased on enamasti lokaalse iseloomuga, piirdudes peamiselt Žemaitijas kõneldava leedu murdekeelega, kusjuures osa neist on ilmne, suhteliselt hiline kurši pärand. Leedu keele vanemasse läänemeresoome laenukihistusse võivad ehk kuuluda näiteks ld *siškė* 'heeringas', vrd *silk* : *silgu*, ld *káiva* 'hõbekajakas', vrd *kajakas*, ent läti keele vahendus pole nendegi puhul välistatud (Zinkevičius 1984: 179–181). Läänemeresoome mõjuga seletatakse idabalti keeltes esinevaid heliliste ja helitute klusiilidega sõnapaare (tüüp *griaũnos* / *kriaũnos* '(noa)pea, pide, vars'). Oletust toetab kirjeldatud sõnapaaride geograafia: läti keeles on neid neli korda rohkem kui leedus (Zin-

kevičius 1984: 180). Grammatilisi ja derivatsioonimorfeeme pole varasel kontaktiajastul vastastikku tõenäoliselt laenatud või on laenulisus ülimalt küsitav. Balti ja läänemeresoome keelte sarnasus avaldub esmajoones grammatiliste mallide ja nende funktsioonide sarnasuses. Keeled ega keelkonnad pole kinnised, autonoomsed, üksnes oma sisemiste vastuolude vms toimel arenevad süsteemid. Muutused ja mõjud liiguvad üle keelepiiride, tekivad keeleliidud, ühisarengud (konvergens), mille laenudeks seletamine võib osutuda meelevaldseks. Arvukaid keelkonnaüleseid isoglosse silmas pidades on täiesti õigustatult hakatud rääkima *balti-läänemeresoome keeleliidust* kui geneetilisel erinevate keelte liidust. On avaldatud arvamust, et soome-ugri keelte mõju balti ja slaavi keelele on eelkõige olnud konserveeriv. Mõne balti keelele omase grammatikanähtuse soome-ugri (läänemeresoome) päritolu on siiski oletatud. Idabalti (leedu ja läti) keelte arhailisemas kihistises esinenud postpositsionaalsete kohakäänete tekke ja leedu imperatiivi-paradigma vormide *ki*-formandi päritolu on püütud seletada soome-ugri mõjuga. Vanaleedu käändesüsteem koosnes leedu keeleajaloolase Zigmas Zinkevičiuse järgi kümnest käändest. Kirjeldatud süsteem on nüüdisbalti keeltest kadunud, sest see polnud baltoloogide arvates kohasuhete kirjeldamiseks piisavalt are, ja on korvatud indoeuroopa keelele iseloomulike prepositsionaalsete tarinditega.

Laenude kulg on siiski olnud silmatorkavalt ühesuunaline. Balti-läänemeresoome vanemate kontaktide asümmeetria seletuseks on Thomsenist peale pakutud (tänapäeva Eesti ja Lõuna-Soome aladel ning mujal elanud) põhjabaltlaste läänemeresoomlastesse sulandumist. Seda seisukohta näikse toetavat kõik hilisemadki balti kontaktide uurijad. Balti kontaktid siiski ei katkenud, nagu sageli asjaomases kirjanduses eksitavalt rõhutatakse, vaid need on ajapikku muutnud oma keelelist iseloomu ja ulatust. Usutavasti balti kontakti kaasmõjul eristusid hilisläänemeresoome ühtsusest varakult liivi ja lõunaeesti keel. Neist keeltest lähtuv mõju läti keele hääliku- ja grammatikasüsteemis, eriti sõnavaras on aga tähelepanuväärne ja – nagu juba eespool öeldud – eri teitsi on läti keel läänemeresoome keeleainest vahendanud leedu keelealale.

Balti laenud volga keeltes

Tänapäeval ei kahtle enam keegi, et mordvalaste, aga ka marilaste eelkäijatel on olnud otsekontakte balti hõimudega, millest annavad tunnistust balti laenud (Vaba 1983; Wälchli 1997). Ka hääbunud merja keeles on tuvastatud balti päritolu leksikaalset ainet. Kuid volga ja läänemeresoome keelte balti päritolu ühislaenuvara on väikesearvuline ja selle häälikulist ja sisulist spetsiifikat pole võimalik esile tuua. Kui jätta lapi keel kõrvale, tõuseb volga ja läänemeresoome keelte ühiste balti päritolu sõnatüvede arv märgatavalt, moodustades umbkaudsete arvestuste järgi 10–15 % kõigist läänemeresoome keeltes leiduvaist balti tüvedest. Mordva ja mari keelest on praeguseks teada vaid harvad usutavalt balti päritolu sõnatüved, mis pole esindatud läänemeresoome keeltes. Thomsen on arvanud, et balti kontakti algusaegadel polnud volga-läänemeresoome ühtsus veel päriselt katkenud. Mordvalastel on tõenäoliselt olnud otsekontakte idapoolsete balti hõimudega, kuid välistatud pole ka varaläänemeresoome algkeele vahendusel toimunud balti kontaktid.

Balti kontaktid on muutnud läänemeresoome keelte häälikuehitust

Varaläänemeresoome algkeelega võrreldes vähenes keskläänemeresoome perioodil järsult konsonantfoneemide hulk (19 → 12). See ei saanud olla puhas juhus: kadusid konsonantfoneemid, mis olid tundmatud balti ja/või germaani algkeeles (Lehtinen 2007: 76, 108–109). Lauri Posti (1908–1988) on esitanud nn superstraaditeooria, millega püüdis osutada, et enamik algläänemeresoome konsonandimuutusi on tekkinud balti või germaani keelte mõjul, sh balti mõjul iseseisva konsonandi * η kadu intervokaalses positsioonis ja enamikus konsonantühendeist (Posti 1953: 31–32), **ti* >> *si* (v.a *-st-*, *-št-* ja *-tt-* järel) (1953: 48 jj, eriti 53–54), balti ja germaani mõjul **-ts-* > (osaliselt) *-s-* (1953: 25), **-m* > *-n/Ø* (1953: 32 jj, eriti 35). Läänemeresoome **kt* kahetist arengut on Posti (1953: 38 jj, eriti 41–43) seletanud nii: germaani mõjul muutus 1. silbi **kt ht*-ks (**koktu* > **kohtu*, eesti *kõht*), balti vahetus mõjuväljas aga jäi *kt* püsima ja arenes hiljem assimilaatiivselt lõunaeesti **tt*-ks (*kõtt*). Posti superstraaditeooriat on seejärel korduvalt kritiseeritud ja osutatud, et häälikumuutuste põhjust ei pea tingimata otsima väljastpoolt tulnud mõjust (vt nt Kallio 2000: 82–93).

Ka läänemeresoome keelte vokalismis toimunud muutusi on seletatud kontaktkeelte mõjuga. On oletatud, et balti ja germaani kontaktid on mitmekesistanud ja rikastanud läänemeresoome keelte vokalisti ja toonud keelde uusi fonotaktilisi võimalusi. Läänemeresoome sõnastruktuur CVC(C)*a/ä* arvatakse olevat tekkinud balti ja germaani keelekontaktide mõjul. Kirjeldatud häälikuehitusega sõnatüübis domineerivad tagavokaalsed tüved, mis omakorda toetavad kirjeldatud fonotaktilise mudeli võrast päritolu. Balti laenude hulgas domineerivad tagavokaalsed tüved (häälikumallid *e--a*, *i--a*), ja eesvokaalseid on silmatorkavalt vähe: *hinta/hind*, *silta/sild*, *kelta/ köld*. On oletatud, et laentüved ei allunud kohe vokaalharmoniaale, sest balti-läänemeresoome kakskeelseid oli palju, mistõttu laenud kohanesid alles hiljem paremini läänemeresoome fonotaksiga ja tagavokaalsete tüvede kõrvale ilmusid eesvokaalsed variandid, nt *angerjas*, murd *ängerjas*, sm *ankerias*, murd *änkeriäs*, *kaim*, murd *käim*, murd *raastas*, *rästas*, murd *rästäss* 'kuldnokk jt', sm *rastas*, *rästäs* 'rästas', murd *jarv*, *järv*, *uba*, murd *üba*. Pole aga teada juhtumeid, kus kirjeldatud häälikuareng oleks läänemeresoomes kaasa toonud samasuguse semantilise eristumise ja etümoloogilise seose ähmastumise nagu tüvekahenduse teel tekkinud omasõnapaarides *jalg – jälg*, *kand – känd*, *keel – kõöl(us)*, *seen – sõön* '(mustuse) triip, viir; pilveriba, pilveviir', *nuga – nügima* '(nüri vahendiga vaevaliselt) löikama, nüsima' (vt ka Rätsep 1992: 372 jj). On aga juhte, kus tagavokaalsed variandid on hoopis kõrvale tõrjutud, nt *e (h)ädal*, murd *(h)ätäl*, sm *ätelä*, vrd ld *atólas*, lt *atals*.²

Varaläänemeresoome algkeeles puudusid pikkadest vokaalidest *ā*, *ää*, *ū*, need ilmusid alles hilisläänemeresoome perioodil (Lehtinen 2007: 109), mistõttu vanimate balti laenude *ā* ja lahtine *ē* on korvatud lühikese *a* resp. *ä*-ga, nt *labidas*, *vakk*, *värm* 'lõngakera alustus'. Varaläänemeresoome algkeeles ei olnud diftonge, selle keelekuju häälikujärjendid Vj ja Vv arenesid *j-i* ja *v* vokaliseerudes *i-*, *u-* ja *ü-*lõpulisteks diftongideks alles hilisläänemeresoome algkeeles (Lehtinen 2007: 76, 138). Ajapikku on läänemeresoome keeled kuju-

² Hupelil siiski ka *addal*, a Grummet r., d. (Hupel 1818: 16), kuid muud eesti leksikograafilised allikad tagavokaalset varianti ei noteeri. Liivi keeles tõenäoliselt läti mõjul *a'ddöl* / *a'dlöz*.

nenud Euroopa diftongirikkaimateks keelteks (Hakulinen 1979: 18). Muudes soome-ugri keeltes püsivad monoftongid. Eeva Uotila-Arcelli (1986: 206 jj) on esitanud hüpoteesi läänemeresoome diftongide balti päritolust. Oletatakse, et balti algkeeles olid järgmised diftongid: lühikesed **ai*, **ei*, **oi*, **au*, **eu* ja pikad **āi*, **ēi*, **ōi*, *āu*, **ēu*. Tänapäeva balti keeltes on indoeuroopa pärandist säilinud *au*, *ai* ja *ei*, suhteliselt noored või hilistekkelised on *ie*, *uo*, *ui*. Läänemeresoome diftongidel *oi*, *ou* ja *ui* pole balti ja germaani keeltes otseseid ekvivalente. Suurem osa neist esinebki deskriptiivsetes ja onomatopoeetilistes tüvedes. Soome keeles on u 600 sõnatüve, kus esimeses silbis on diftong, sealjuures pool neist on laentüved. Diftongiga *ai*, *ae* (< *ai*), *au*, *ōi* (< *ei*) ja *ōu* (< *eu*) on koguni $\frac{2}{3}$ laentüved ja nad on üha valdavalt tagavokaalsed: lõuna-eesti *hain* 'hein, rohi', *haukuma*, *hōim* (< *heimo*), *kail* 'valgete õitega igihaljas rabataim (*Ledum*); (murd) kirju, valge näoga lehm', *kaim*, *kaust* 'jalasega paralleelne pikipuu ree kodarate otsas', *kavi* 'suur kulbisarnane puust õõnestatud nõu leili viskamiseks' (< *kauha*, vrd sm *kauha* 'kulp, kopsik'), *kōik*, *lahja* (< *laiha*), *laisk*, *laud*, *lauk* 'looma otsmikult ninale kulgev (lai) valge vööt; juukselahk', murd *laukama*/*laukima* 'idanema, iduotsi, orase otsi välja ajama, kasvama hakkama', *lausuma* 'ütleva, sõnama; nõiduma', *lōug* ja *lōue*/*tōbi* 'nõlg' (sm *leuka*), *paimendama* 'karjatama; korda seadma, õiendama, lahendama' (sm *paimen* 'karjane'), lõuna-eesti *rais* 'reis' ja *raiō*? mitm 'harkadra aisd', *rōun* 'piklik küngas, kink, põndak' (sm *reuna* 'serv, äär; perv'), lõuna-eesti *sain* 'sein', ? *taevas* (< *taivas*), *vaidlema* 'vastuväiteid esitama, tülitsema, nägelema', *vaik* jpt. Mõnes balti päritolu tüves on sekundaarne diftong tekkinud silbilõpulisel velaarspirandi vokaliseerumisel järjendeis **ɣl* (*kael*, *tael*) ja **ɣj* (*vai*).

Läänemeresoome balti laenud kõnelevad kontaktaegsete läänemeresoomlaste ainelisest ja vaimsest kultuurist

Keelekontaktid on alati ühtlasi kultuurikontaktid. Laensõnade sisuplaani analüüs (laenude mõisteline liigendamine) aitab aru saada, milline on olnud kontaktide kultuuriline mõju. Laenude edukaks kultuurilooliseks analüüsiks tuleb appi võtta esiajalugu uurivad üksteist toetavad teadusharud, sh etnograafia, arheoloogia ja rahvaluule, ehkki keeleandmete ja nimetatud uurimisvaldkondade tulemuste ühendamine pole alati probleemitu. Arheoloogiline materjal on määratletav aja ja kohaga, keelematerjal aga ühemõtteliselt mitte. Ühiskonnas, selle ainelises ja vaimses kultuuris toimunud sündmused leiavad kajastamist keele sõnavara tähenduspiirkondades, mis märgivad elatuse hankimisega seotud tegevusalasid, tehnikat, ühiskonna struktuuri, usku vms. Balti laenude semantiline analüüs on muinaskultuuri uurijaid viinud mh arusaamale, et muistsed balti hõimud on olnud neist lõunapoolsemate alade kultuuriilmingute ja -väärtuste aktiivsed vahendajad (nt *ratas*). Eestis puudusid looduslikud eeldused viljelevate majandusharude varajaseks väljakujunemiseks, mistõttu siinse pronksikultuuri areng on sõltunud arenenumatest piirkondadest (Jaanimäe jt 1982: 129). Mõni balti kontaktide uurija (nt Kalima 1936: 198) on avaldanud selgesõnaliselt arvamust, et balti hõimud olid läänemeresoomlastest arengutasemelt ehk mõnevõrra ees, mistõttu nende keel omandas läänemeresoomlaste silmis kõrge(ma) staatuse, millele osutavad arvukad sotsiaalse iseloomuga nn tarbetud ehk luksuslaenud. Võimalik, et

laenuandja pisut arenenumale ühiskonnakorraldusele viitavad sellised laenud nagu *hõim* ja *talgud*, põlluharimise ja karjakasvatusega seotud sõnavara intensiivne laenamine osutab aga uue kultuuritüübi tundmaõppimisele ja omaksvõtmisele.

Keele sõnavara esindab kergesti laenuvat keeleainest. Sõnavara muutumise ja uuenemise põhjused on enamasti keelevälised. Keelekontaktid kiirendavad märgatavalt sõnavara muutumist. Uued sõnad tulevad tavaliselt käibebe koos kultuuriliste uuendustega, kuid sõnalaen ei tarvitse tingimata siiski tähendada vastava kultuurinähtuse laenamist. Kui keeles puudub sobilik tüvemorfeem uue, seni tundmatu eseme, tööriista ja -võtte, kultuurinähtuse vms tähistamiseks, see kas luuakse olemasolevate vahendite abil või laenatakse. Praeguse uurimisseisuga on balti etümoloogia esitatud vähemalt poolele tuhandele või veelgi enamale läänemeresoome sõnatüvele, kuid vähemalt 50 % neist on küllalt või isegi väga hüpoteetilised. Selliseid laenuetümoloogiad, mille suhtes pole kaaluvaid vastuargumente, on umbkaudu 200. Laentüvede suur hulk tõendab, et kontaktid on olnud tihedad ja kestnud pikka aega. Tähelepanuväärne on, et laenude hulgas on muidki kui kultuurilaene, sh näiteks baltilaenulist somaatilist sõnavara.

Esinemissagedus. Balti laenud on esindatud läänemeresoome keelte tuumsõnavaras, s.o mõisterühmades, kuhu tavaliselt eriti ei laenata. Eesti kirjakeele tuhande kõige sagedama sõna hulgas on 33 balti päritolu tüve.³

Tuletuskoormus (tootsus) ei ole niivõrd seotud tüvede vanusega, kui võrd nende semantiliste tunnusoontega. Huno Rätsepa (1986: 665) esitatud eesti kirjakeele sajakonna kõige suurema tuletuskoormusega sõnatüve hulgas on vaid neli balti päritolu tüve.⁴

Kui eksisteeriva tüvemorfeemi asemele võetakse keelde uus laentüvi, siis vana sõnatüvi kas tõrjutakse välja (balti laenude survel on näiteks kõrvale tõrjutud vanemat, soomeugrilist sugulussõnavara) või jagatakse tähendusväli, sest laenud, mis ei tähista täiesti uusi mõisteid, viivad leksikaalse süsteemi ümberkujunemiseni, nt (murd) *madu* 'vihmauss' – balti laen murd *kärm* / *kärv* 'madu (rästik)'; *neiu* 'noor abiellumata naine, tütarlaps' – *tütar*; *kahu* 'kerge külm, mis maad kahutab' – *härm(atis)* 'kohev jääkristallide kiht puuokstel, põõsastel, taradel jm'; *pii* 'kammi-, soapii' – *hammas* '(eelkõige) elusolendi hammas'; *puna* 'punane värvus' – *karv*; *põtk* 'koib, jalg' – *reis*; *seba* 'kodarree külgmine pealispuu, mis on tapitud kodarate otsa' – *kael* 'pead ja keret ühendav kehaosa'.

Laenude sisuline mõisterühmadesse jaotamine loob võimaluse rekonstrueerida muistse kultuuri mõningaid fragmente, s.o annab võimaluse saada ettekujutus kontakti iseloomust, esiaegade materiaalsest ja vaimsest kultuurist, elatise hankimise viisidest, ühiskonnakorraldusest jms, kuid lingvistile on ehk veelgi olulisem saada lisatuge proponeeritud etümoloogiatele: sama mõisterühma kuuluvaid sõnu kui kultuurilaene laenatakse sageli koos, näiteks metsamesinduse sõnavara balti (eelläti) laenukihistis Kagu-Eestis.

³ Need on (sageduse kahanemise järjekorras): *kõik*, *veel*, *aeg*, *juba*, *kord*, ? *koht*, *tüdruk* (tuletis sõnast *tütar*), *liiga*, *laud*, ? *hind*, *tõmbama*, *jõud*, *tühi*, ? *suhe*, ? *sõber*, *tuhata*, *meri*, *mets*, *sein*, *lausuma*, *tütar*, ? *taevas*, *hoone*, ? *leht*, ? *varsti* (mitm instr nimisõnast *vars*), *voodi* (oletatav tuletis nimisõnast **vōta* '(karus)nahk'), *järv*, *hall*, ? *aina*, ? *vend*, *hammas*, *laht*, *kael*, ? *rand* (sagedusandmed allikast: Kaalep, Muischnek 2002: tabel 4).

⁴ Need on (sulgudes tuletiste arv): ? *koht* (69), *kord* (60), *aeg* (59), ? *tõrv* (42); kirjakeeles esinevate balti laenude keskmine tuletiste hulk on 6,8.

Lähtekujude ja laenude sisusarnasus. Paljude balti laenude semantika langeb üllatavalt täpselt ühte oletatavate balti lähtekujude semantikaga, kui pidada silmas leedu ja läti sõnu kui kõnealuste balti lähtekujude jätkajaid, nagu *angerjas*, *hall* 'härmatis, kahu, öökülm', *hani*, *herilane*, *hernes*, *härm*, *kael*, *kübar*, *lahja*, *lõhi*, *mänd* 'vahend toidu segamiseks', *sõsar*, *tael* 'tuletael süütematerjalina', *takjas*, *tühi*, *vagu*, *veel*, *ädal* jpt. Läänemeresoome keelte balti laenude hulgas on esindatud nii indoeuroopa kui ka baltoslaavi või balti taustaga sõnatüved. Läänemeresoome keelte balti laenud on ühtlasi kinnitav lisatõend, et need on kuulunud balti keelte sõnavarasse juba kaugel esiajal (nt ld *martì*, lt *mārša* 'mõrsja; minia; vennanaine jt', mille balti eelkäija on eesti *mõrsja* jt lähtekuju). Balti laenude hulka on arvatud ka mõni selline sõna, mille esinemine balti keeltes rajaneb oletusel, sest tänapäeva leedu ja läti keeles neid pole registreeritud (*ais*, *ait*, *voon* 'lambatall').

Lähtekujude ja laenude sisuerisus. Sõnade semantika on pidevas muutumisprotsessis: tähendusnihkeid on balti laenudes võinud toimuda nii laenamisfaasis ja pärast seda kui ka laenuoriginaalide leedu ja läti jätkajais. Tähendusmuutustes pole võimalik esile tuua nii selgeid seaduspärasusi kui häälikusüsteemis. Semantika rekonstrueerimine on problemaatiline, kuid mõningatel juhtudel on võimalik tõepärasele tähendusmuutustele siiski jälile saada. Võrreldes muude sõnaklassidega on nimisõnade osakaal balti laenude hulgas domineeriv. Peamine põhjus on tõigas, et mis tahes keele sõnavara kasvab hõlpsamini valdkondades, kus uued asjad ja nähtused vajavad kohest nimetamist. Nimisõnade osakaalu laenuvaras võimendab seegi, et muude sõnaklasside, näiteks verbide etümologiseerimine on metoodiliselt märksa keerulisem ja saadud tulemus küsitav(am) (vt Vaba 2004; 2005).

Balti laenude sisuplaani analüüsil on oluline veel kord rõhutada, et vanu balti laene on läänemeresoome keelte põhisõnavaras, mõisteühmades, kuhu üldiselt eriti ei laenata, sh kehaosade nimetuse hulgas (*hammas*, *kael*), sugulussõnavaras (*hõim*, *kaim*, *mõrsja*, *nõbu*, *sõsar* 'õde, õetütar', *tütar*, *langud*) vms. Sellise sõnavara laenamine on märk tihedatest ja rahumeelsetest kontaktidest. Sõnavara, sh laenude mitmetähenduslikkuse tõttu võib neid liigitada mitmeti (vrd nt Suhonen 1980; 1984: 207 jj; Laanest 1982: 321 jj).

Siin on balti laenud esitatud 17 mõisterühmana, tuues ühtlasi esile eesti keelealal esinevad separaatsed baltismid. Ebakindlate balti laenude ees on küsimärk.

Küttimine ja kalapüük: *aas* 'silmus', *ahing*, *siul* 'nooda tiib', *tuulustama* 'tulusepüügil käima', (*kala*)*tõke*, *vihe* 'linnupaelad'; *hiv* ← *'halli värvi loom', ? *pöder*, *tarvas*, *udras* 'saarmas'; *hani*, ? *teder*; ? *ahven*, *angerjas*, *lest*, *lõhi*, ? *särg*, *rutas* 'roosärg (*Scardinius erythrophthalmus*)', *teib*. Vaid eesti keelealal levivad *kambakas* 'köver puuklomp emapuu ja täävi liitekohta tugevdamiseks', *näri* 'kalatõke', *tabas* 'paadi kinnitusvai', *tul(j)used* 'tulusepüük', *kähr(ik)* 'mäger' ← *'mustavalgekirju; (musta)kirju loom, lind vms', *iherus* 'meriforell', ? *linask*, *vähk*.

Jahiloomade ja -lindude ning püügikalade nimetuste laenamist on võinud soodustada sõnakeeld ja salakeeletaotlus. Sõna *angerjas* laenamist on seletatud sellega, et kala oli läänemeresoomlastele vahest tundmatu (vt nt Larsson 1981: 31).

Metsamesindus: (*mee*)*kärg*, *kõno* 'metsamesiniku ronimisredel', ? *läng* 'metsamesiniku ronimisvahend', *taru* ← *'õõnsus kasvavas puus, kuhu mesilased ehitavad kärjed'.

Eesti oli metsamesinduse levila põhjapiiriks. Mõisterühma kuuluvate balti laenude levila tuumikala on nähtavasti olnud Kagu-Eesti. Mõisterühmas on ühisläänemeresoomeline vaid *vaha*, mille kogu läänemeresoome keeleala kattev levik on arvatavasti seotud mesilasvaha kasutamisega pronksehete valuvormides: vormi valmistamiseks valati pronkseseme vahast tehtud mudeli ümber vedelat savi (Linnus 1939: 484; Kriiska, Tvaauri 2002: 107). Vaha ja metallitöötlemise seostele osutavad ka väljendid *vahasse ajama* '(rauda) keevitama, kokku keetma', *kirvest vahasse ajama* 'kirve tera teravamaks taguma' jms. Ehkki sõna *raud* on korduvalt püütud osutada balti laenuks, pole metallinimetusi baltlastelt siiski laenatud.

Põllunduse ja karjapidamisega on seotud balti laenude arvukaim mõisterühm. Tähenuspiirkonna vanem kihistis pärineb läänemeresoome-volga ajast, mis kõneleb sellest, et karjapidamise ja varase maaharimise algeid oli õpitud tundma juba enne balti kontakte. Balti laenud aga näitavad, et need elatusalad, eriti koduloomade pidamine, arenesid väga tõhusalt balti kontaktide ajal, s.o Kiukaiste kultuuri kui tüüpilise kammkeraamika ja venekirve kultuuri alusel sündinud segakultuuri perioodil ja sellele järgnenud pronksiajal:

(*h*)*ale(maa)* *← 'lopsakas taimekasv', *hein*, *hernes*, ? *ike*, ? *kärbis* 'oksatüügaste või pulkadega tugipuu; rõuk' ← semantilise kompleksist *'lõikama, pügama', ? *kubu*, *kulu* 'eelmise aasta kuivanud niitmata rohi', ? *leht*, ? *lina*, ? *oder* ← *'terav, tugev, kare (nt hobusejõhv)', *ohakas*, *pahmas*, *põllõ*? 'odra-ohakad', ? *rukis*, *rõhved* 'põhk, pahn', *seeme* ← *'linaseeme, külv', *uba*; *kabla* 'kolk, kõlguti (adra osa)', *rahe* 'ikke rihm', ? *vannas* 'adra labida- või kiilukujuline kündev osa', *vagu*, ? *viirg*, ? *äke*; *hari* 'suga, kamm; kõrgeim, tipmine osa' ← *'tugev pikk jäik karv, harjas, terav uim (kalal)', *härj* ← *'veoloom, kangekaelne loom', *jäär*, *muli* 'sarvedeta veis', *oinas*, *saba*, *voon* 'lambatall', ? *õhv* 'tiine mullikas'; (*h*)*arm* 'hall', *hall*, -i, *lauk* 'looma otsmikult ninale kulgev (lai) valge vööt', *paat* 'kollakas', *ruske*, *karv*, *paimendama* 'karja hoidma', ? *soova* 'kuhjalava', *tara*, *tiine*, *tõri* / *tõrv* 'karjapasun, toru', ? *täkk* ← *'isane koduloom', ? *utt* 'emalmmas, lambatall', *vill*, *vohl* 'kitsetall', *vohu* / *võhu* 'kitse-', *väiv* 'loomatäi', *ädal* ← semantilise kompleksist *'ellu ärkama, elustuma, toibuma'. Vaid eesti keelele on omased (*h*)*õõlas* 'rida, vagu', *katt* 'härjaike', ? *kesv* 'oder', *laukama* 'idanema', ? *lina*, *singas* 'viljatera idukoht', *kõblas*, *üsked* 'pekstud tuulamata vili'; *hürn* 'lahtine karv', *pahr* 'kult, metssiga', ? (*loom*)*tõug*.

Otra ja nisu on peetud vanimaks teraviljaks, mida läänemeresoomlaste elualadel kasvatama hakati (Häkkinen, Lempiäinen 1996: 145 jj). Paleoökooloogiliselt on see dokumenteeritud: hiljemalt alates varapronksiajast leidub meie aladel odra (ja nisu) tüüpi õietolmu. Põllukultuuride ja umbrohtude piir on aegade jooksul muutunud. Umbrohud ilmuvad põlispõldudele, alepõldudel neid õieti veel polnud (Vuorela 2004: 83). Kultuurtaimena on rukis suhteliselt noor, hakates alles u VIII sajandist pKr pärast kliimamuutust omandama mõningast tähtsust Kesk-Euroopas, kuid Rooma rauaajalgi ei jõudnud rukikasvatust veel Baltikumi. Ent okasnisu (*spelta*) umbrohust kaaslasena saabus rukis üle Baltikumi Euroopasse (Põhja-Saksamaale) siiski varem, vahest juba neoliitikumis. Sõna *rukis* germaani päritolu pole päris kindel ja balti päritolu

on ebatõenäoline. Germaani laenu korral oleks sõna laenatud Soome pinnal, mis on aga vastuolus rukki ajaloolise levilaga. Pole andmeid, et rukis kultuurtaimena või umbrohuna esineks Soome varastes leidudes (Ritter 1993: 151 jj). On uurijaid, kes peavad teraviljanimetust *ruki*s tüüpiliseks nn hulkursõnaks (vt Häkkinen, Lempiäinen 1996: 167–172).

Ehitamise ja ehitistega ning tehnikaga seotud mõisterühma kuuluvad ? *ait*, *ardu* 'varjualune' ← *'õrs, latt', ? *hirs*, ? *hoone* ← semantilisest kompleksist *'külg, pool; väike kõrvaltuba, kõrvalruum; aganik', ? *kaba* 'kaha; puu langetamisel tüüka külge jäänud läbisaagimata osa'; ? *kard* '(raud)plekk; metallist ehteniidike' ← semantilisest kompleksist *'kiilasjäa, jäide', *karsin* 'aedik', *keris* ← *'kuumaks aetud kivid' ← semantilisest kompleksist *'põlema, õhetama, kuumama, lõõmama, lõkendama, küdema panema, kütma', ? *koht* ← 'nurk, väike ruum', *laud* ← semantilisest kompleksist *'lai saunapink, pakk-taru külglaud, pakk-taru katus; (jõe)parv, (poolekslöödud) puupakk' ← *'kisk-laud', ? *lava* 'kõrgendatud alus', *malk* 'puuvarb, 'peenem ritv millegi kinnitamiseks või toeks' ← *'küttepuu', *matar* 'jäme malakas, malk', *pars* 'lahtine jäme latt rehetoa taladel', *pragu*, ? *põõn*, *riit*, *sagar* 'puust uksehing', ? *sammas*, *sein* ← semantilisest kompleksist *'siduma, köitma, sõlmima, punuma', ? *sii*:- *sii-raud* 'köver kahe poolega tööriist, millega laua serva sisse soont lõigatakse', *tara* 'laudaesine karjaaed, suvelaut; aed', *teivas*, *ulu(alune)* 'sammastele tuginev katus, räastaalune' ← *'post, sammas', *vai* 'kiil, nagi, pulk seinas riiete riputamiseks' ← *'muistne kivikirves või muu kivist sõjarelv (kui ühiskondliku positsiooni ja võimu sümbol)', vrd sm *ukonvaaja* 'fulguriit; kivikirves, kivitallb', ? *voodi* ← *'(karus)nahk', *võru / vahr*, *õrs*.

Balti kontaktide aegsetest inimelamutest on väga vähe arheoloogilist materjali. Balti laenud aitavad luua ja täpsustada ettekujutust kontaktideaegse maja ehitustüübist (Salo 2008: 103).

Töö- ja majapidamisriistu tähistav mõisterühm on arvukas: ? *hang*, -u ← *'konks, hark, kisk, kida', *ihn* 'rihm, nahkvöö', *jutt* 'nahkrihm, millega ike härja sarvede külge seoti' ← *'ühendus, side', ? *karp*, *kavi* 'suur kulbisarnane puust õonestatud nõu leili viskamiseks', *kirst* ← semantilisest kompleksist *'raiuma, välja raiuma, lõikama', *kirves* ← semantilisest kompleksist *'raiuma, lõikama', *kula* 'suur (puu)kulp', *kõlad* 'vöökudumisriistad', *labidas* ja *lasn* 'õlgkatuse löömise labidas, leivalabidas', *luud*, *lännik* 'kaane ja kandesangaga laudnõu toiduainete hoidmiseks ja kaasavõtmiseks' ← *'(pärnapuust) laud, tahvel', (*või*)*mänd* 'pudru, taina jms segamise riist', *niied* 'niidist silmused lõimelõngade vaheliku moodustamiseks kudumisel', *pahl* 'ora, varb', *paun* 'märss, seljakott, ranits; köht', *raand* '(puu)ämber' ← *'kööginõud, -riistad; piimanõu', *rae*:- *raejalad* 'pukkalus; pukkidel magamisraam; kandraam (surnuraam; kivikandmisraam ehitusel)' ← *'seljatoega pink, (leen)tool, väikelapse seisutool' ← *'punuma, palmitsema, põimima', *rihm* ← semantilisest kompleksist *'siduma, köitma, sõlme siduma, (sõlmest) lahti siduma', ? *suga* 'jäme hari, kamm', ? *talb* 'kiil, kiilukujuline tööriist puidu lõhestamiseks ja voolimiseks' ja ? *tõlv* 'kurikas, nui' ← *'hoob, kang', *tuur* 'oda, jääkirgas, harpuun, puust peaga kang' ← semantilisest kompleksist *'torkama, pistma', *vakk* 'nõu; mahumõõt (kuivainete mõõtühik); mõrsjakirst, veimevakk', ? *vikat*. Vaid eesti keelealal esinevad *kibu*, *kuuas* : *kuuda* 'kirvevars', *palask* 'kulunud terariist' ← *'nuga', *rend* '(söögi)laud' ← *'kisklaud', (*meski*)*tuber* 'õllemeski segamise

mütt, võimänd' ← *(puu)tüvi, vars', *välmas* 'pasmas; niineribade kimp' ← semantilisest kompleksist *'rullima, veeretama, vanutama, kolkima; kraasima (villa)', *värm* 'lõngakera alustus (kui lõnga keritakse ümber käe või risti peale)' ← semantilisest kompleksist *'pöörama, keerama'.

Nii ? *vikat* kui ka *kõblas* on etümoloogiliselt seotud semantilise kompleksiga 'raiuma, taguma'. Kiukaiste kultuuri pronksiajaga liituvast lõppjärgust on leitud umbes 30 tulekiviriista, mida peetakse sirpideks, kuigi need võisid täita ka muid funktsioone. Sirpideks on peetud ka looma lõualuust tehtud kaarjaid Asvast leitud esemeid. Nende kasutamine viljalõikusvahenditena on siiski mõneti küsitav. Ilmselt pronksi- ja varase rauaaja algul kisti vili lihtsalt juurtega maast välja (Laul, Tõnisson 1991: 75–76).

Liiklus, teelud, sõiduvahendid: ? *kõle* 'jäätnud tee'; ? *ais*, *kaust* 'reepainard, kodarree külgmene pealispuu' ← *'looma (hobuse) turi, laudjas', *kodar* 'ree jalasesse tapitud püstpuu reepõhja toestamiseks; rattakodar' ← *'ree püstine osa' ← *(katuse)hari, turi', *karss/kär(t)s* 'ree põhja esimene põikväärt' ← *'põikpuu, rist', ? *rangid* ← semantilisest kompleksist *'kinni nõõrima, siduma', *ratas* ← semantilisest kompleksist *'veerema, pöörlema, jooksuma', *regi* 'kahel jalasel liikuv veo- ja sõiduriist' ← *'ühejalaseline regi, kelk' ← *'ree-, kulgujalas', *rändama*, *sild* 'tee üle kitsama veekogu; kaigas- ehk roigastee soos; (korrashoitav) maantee, teetamm; aida made' ← *'üle vee, lodu pandu(d)', ? *valjad* 'päitsed koos suuraudadega, suitsed', *vehmer* 'härjarakendi veopuu, ais' ← semantilisest kompleksist *'vedama'. Vaid eesti keelealal esinevad *sugar* 'ree (oks)kodar' ← *'oks puutüvel, tüvi, post' ja ? *täidas* 'tõkat'.

Balti laenude *regi* ja *kaust* levik kogu läänemeresoome alal osutab, et need võeti kasutusele koos kindla reetüübiga, mis levis kõrvuti veoloomade härja ja hobusega (Viires 1980: 111 jj).

Pere ja ühiskond: *hõim*, ? *inimene*, *kaim* 'sugulane, hõimlane, mehevend; kaaslane, sõber, hea tuttav; samanimeline inimene', ? *kannel*, *lang*, *mõrsja* 'täiskasvanud, meheleminekueline tüdruk; pruut', *nõbu*, ? *pulmad* 'abielu sõlmimise pidu, pulmalised; loomade paaritumisaeg; kära, müra, lärm' ← semantilisest kompleksist *'ründama, kallale tungima; viskuma, sööstma', *rühm*, ? *sõber*, *sõsar*, *tütar*, ? *vend* 'ka: hõimlane, kaaslane, pruudipoiss (pruudipoolne pulmaametitees)' ← semantilisest kompleksist *'ühine, üldine, kaasosaline, kaaslane'; *kiitma* ← semantilisest kompleksist *'laulma, siristama, sumisema, ulguma', *kina* 'riid, tüli', ? *kubjas* '(mõisa)sundija' ← semantilisest kompleksist *'(õigeks ajaks) jõudma, kiirustama, tõttama; tagant kihutama', *talgud* ← semantilisest kompleksist *'koondama; endale abiks kutsuma', *tava*, ? *vaen*, ? *varrud* ← *'(ees)nimi, sõna', ? *velbas* 'kaval, kelm', *viirs* 'tava, komme'. Vaid eesti keelealal levib *mõõl* 'veimed' ← *semantilisest kompleksist *'kostitama, võõrustama'.

Balti laenude hulgas on nii vere- kui ka hõimusugulasi tähistavaid laene. Soome-ugri keeli iseloomustab rikkalik sugulussõnavara, mille põhjal on järeldatud, et sugulussuhted on muistses soome-ugri ühiskonnas olnud ühiskorralduse alus. Balti kontaktid on ilmselt muutnud vana soomeugrilist sugulussuhete süsteemi: erinevalt kaugematest sugulaskeeltest (mordva, mari, udmurdi, mansi, handi, ungari, neenetsi, kamassi) ei eristata läänemeresoome keeltes vanemat ja nooremat õde *resp.* venda: meie *sõsar resp. vend* tähistab nii vanemat kui ka nooremat õde *resp.* venda (vt ka Larsson 1981:

26–27, 50–51). Balti laenud kõnelevad balti-läänemeresoome kontaktide pikaajalisusest, rahulikust iseloomust ja lähedusest. Sugulussõnavara laenamise eelduseks on segaabelud ning baltlaste sulandumine kohalikku läänemeresoome elanikkonda.

Inimese ja looma kehaosad, tervis ja haigused: *habe, hammas* 'elus ja eluta olendi hammas' ← *terav äär, elus olendi hammas', *kael, kiird* 'pealagi', ? *kints, kukru* 'kukal, turi', *kõht, lõug, naba*, ? *pard, reis, jõud*, ? *haav* ← *(haava)arm; pragu, külmalõhe (tav. puus)', *kirvendama* 'pakitsema', *kurb, kurt, kunnatu* 'halb, kõlvatu', *kurt(u)ma* 'kehaliselt ja vaimselt alla käima, kõhnuma, nõrkema', *lahja*, ? *lein* 'puudus, meelepaha' ← *peenike, õhuke, painduv, nõtkke', *pänt(a)*:- *pänt(a)jalg* 'vigane, kõver jalg; sellise jalaga või kohmaga samuga olend' ← *jalakand', *raig* 'kärn', *ramb* 'nõrk, jõuetu', *reig* 'haav', *särgama* 'valutama', *tarm* 'tahtejõud, teotahe' ← semantilisest kompleksist *edene-ma, kasvama, kosuma, juurde võtma (inimeste, taimede, loomade kohta), terveks saama', ? *vistar* ← *vistrik, vinn, rasupunn; keeritsuss', *võhm* 'elujõud' ← semantilisest kompleksist *lopsakalt kasvama, vohama'. Vaid eesti keeles esinevad ? *kõngema, kärvama*, ? *luhi* : *luhja* 'väsinud, jõuetu', *lõue(tõbi)* 'nõlg', *õis*:- *õisvesi* 'haava- või villieritis, haavast erituv vedelik' ← *haav'.

Somaatilist sõnavara peetakse aeglaselt muutuvaks mõisterühmaks. Siia kuuluvad laenud ei kõnele õieti midagi ainelises ja vaimses kultuuris toimunud muutustest, kuid annavad märku väga tihedatest, lähedastest kontaktidest ning võimalikust segaasustusest ja kakskeelsusest.

Uskumused, mütoloogia. Karja- ja põllupidamise kui uute elatusalade tundmaõppimine muutis maailmapilti ja tõi kaasa uusi uskumusi. Sellesse mõisterühma kuuluvad ? *juudas* 'kurat', ? *kalev* 'hiid, vägilane' (vrd rhvl *kuies*, see oli kullasseppa, /seitsmes see seda parama, /kaheksas oli kalõvipoe-ga; seitsmes sepa vääriline, /kaheksas kalevipoe-ga) ← *sepp' ← semantilisest kompleksist *taguma, sepistama, tahuma, õonestama, raiuma, toksima, peiteldama', *kurbline/kurlass* '(jahu)mardikas' ← *maa jumalus, viljasaagi ja pimeduse valitseja', ? *kõu(k)* 'esiisa, vanaisa; äike, müristamine kauge esi-vanem' ← *koduhalajas, majavaim', ? *kääbas* 'hauaküngas; vaim, viirastus', *lausuma* 'ütleva, nõiduma', *põrgu* (hüpokoristlik tuletis *põrgel*-sõnast) ja *põrgel* /*pergel*/ *pärgel* 'kurat' ← *piksejumal; kõu, pikne' ← semantilisest kompleksist *lööma, peksma; viskama, heitma; laskma, tulistama', ? *taevas*, ? *aia-tar/ äiätär* 'kuradi ema, juuda tütar; kiuslik inimene' ← *kratt, pisuhänd'.

Leedu *dievas* ja läti *dievs*, millega läänemeresoome *taevas*-sõna kõrvutatakse, tähistab 'jumalat'. Balti keeltes, sh folklooris ei ole säilinud otseseid tõendeid selle kohta, et balti originaalil oleks olnud tähendus 'taevas', kuid kaudselt osutavad sellele siiski näiteks läti dainad, kus *Dievs* figureerib müütilise taevapulma süžees ja liigub kosmiliste olendite keskel, mis samas on valgussümbolid, või vahetab koha *Saule* ja *Pērkons*'iga (Päikese ja Kõuega). Mütoloogiliselt personifitseeritud *Dievs*'i ja taevavõlvi seosele osutavad ka mõistatused (Vaba 1993: 507 jj).

Maastik: (*h*)*allikas* ← *(külma)allikas; külmavärin, palavik', *järv* ← *sooäär-ne maa, soine, allikane koht', ? *kallas* ← *mägi', *kuhm/kühm* 'kõrgem koht', *laht*, ? *laid* 'väike (liivane) saar, liivamadalik', *lamm* 'kinnikasvanud järvesopp' ← *mädasoo', *luht* 'lamminiit' ← *pehme laialeheline rohi: varsakabi ehk konnakapsas', *mala* 'mererand', *meri, mets*, ? *pälv* 'lumevaba koht kevadel', *rahu*

'meremadalik' ← *'kruus, jämedateraline liiv', ? *rand*, *riba* 'pikk, kitsas tükk', *rõun* 'mäenõlv', *salu* ← *'(jõe)saar, kuivem koht soos', ? *süri* 'metsaga kaetud liivaluude' ← *'nurk, käänak', ? *vang* 'jõekäär, niit jõekäärus', *võhmas* 'soosaar' ← semantilisest kompleksist *'lopsakalt kasvama'. Vaid eesti keelealal esinevad *kinu* 'küngas', *kuits* 'vesine (ranna)maa', *lohm* 'porine koht (heinamaal); kõva soohein', ? *loja* 'vesine koht', *mülgas* 'soolaugas; kuivem, kõrgem koht rabas', *palu* 'soomaa', *sõus* 'madal kaldaäärne koht jões', ? *tiir* 'soo'.

Looduse ja inimese keskkonna põhielemente tähistav sõnavara muutub aeglaselt, aga balti laene on siin siiski arvukalt. Balti päritolu maastikusõnad jms võivad olla substraatse iseloomuga reliksõnad, mis on levinud läänemeresoomestunud baltlaste keeleuususe kaudu. Eestis koonduvad balti päritolu separaatsed maastikusõnad keeleala lääneossa (Vaba 1997a: 239–240).

Mets, taimed: ? *adru*, ? *angervaks*, *apused* 'kuuseokkad', *hagu*, ? *hala* / *paju*, *kaarn* 'männikoor', ? *kadakas*, *karbe* 'puusammal', *karp* 'paks krobeline (männi)koor, koorik', *kild*, *kold* / *köld* 'roomavate vartega eostaim (värvitaim); kollane värvus', *kõrs*, ? *mänd*, *praht*, ? *rahn* 'suur puupakk, kivikamakas', *lepp*, *mets*, *pirt* 'nurmelk', *porgand*, ? *raid* 'remmelgas', *ront* '(pehkinud) puujuurikas, -tüügas', ? *roog*, ? *sammal*, *takjas*, *tael*, ? *taim*, *toht*, ? *tõlkjas* 'Rakvere raibe (rohttaim *Bunias orientalis*)', ? *tõrv*, *vaik* ← *'jõud, tugevus', *varb*, ? *vars*, *virb* 'noor kasv, võsu, väike haljas oks', *võhu*- (mitme taimenimetuse täiendosis) ← *'kits, sokk', *õis* / *äitse*. Vaid eesti keelealal esinevad *hermed* (mingi looduses kasvav lauk: *Allium*), (*soo*)*kail* 'valgete õitega igihaljas rabataim (*Ledum*)', *luga* 'mitme niisketel aladel kasvava taime nimetus: *Juncus*' ← *'mädasoo, luhamaid üleujutav vesi', *tublus* 'pehkinud puutükk'.

Linnud, roomajad, putukad: *ehmes* 'udusulg' ← semantilisest kompleksist *'turri ajama, püsti tõusma (karvade kohta)', *harakas*, ? *kaur* 'veelind (*Gavia*)', ? *kiur* 'lõoke', *kõll* 'musträhn', ? *kägu*, ? *lõlakas* 'öösorr', ? *peibelane* 'metskiur', *rästas*, *tiib*, ? *värb* 'varblane'; *kärm* / *kärv* 'madu', *laimõ* 'konnakudu'; *herilane*, *kiil*, ? *kimalane*, (*käo*)*king(as)* 'lepatriinu', *vaablane*. Vaid eesti keelealal esinevad *käblik* ← *'lind, kes ehitab ahjukujulise pesa', ? *rahe* 'pasknäär', *vagel* 'tõuk, ussike', *ärk* 'puuk (*Ixodes ricinus*)'.

Selle mõisterühma sõnade, eriti linnunimetuste laenamist on võinud soodustada sõnakeeld.

Ilmastikuolud ja muud loodusnähtused: *aur*, *hall*, -a, *helde* ja ? *hel(g)e* ← *'soe aeg, soojus', *härm*, (*h*)*eeve* 'kirme', *karss* 'jäide', *kirme*, *kirs(maa)*, *põrm* 'peenike puru, kübe, raasuke; muld; surnukeha või selle maised jäänused' ← *'puistama, raputama', *rahe*, *rõõn* 'saast', *rõud* 'külmunud maapind', *ränd* 'mürg lumi', *tera* 'päikesekiir', *tolm*, *vird* 'veevoolus, hoovus (meres)', *vong* 'tormijärgne lame laine'. Vaid eesti keelealal esinevad *marg* 'täiskuu' ← semantilisest kompleksist *'helkima, särama', *mült* '(jahu)tolm, puru', *terendama* 'kangastama, virvendama, õhus vastu peegeldama', *videvik* ← semantilisest kompleksist *'särama, läikima, helkima'.

Toit, riided: ? *hiiv* 'vahukord (õllel)' ← *'mahl, jook, kali', ? *mõdu* ← *'mesi' ? *piim*, *puder* ← *'eri paksusega jahutoit või loomajook', *rõõsk* 'hapendamata, hapnemata; vee või piimaga tehtud ja pärmiga kergitatud lai õhuke odra-, nisu- või tatrajahust leib', *rääs(t)uma* 'seistes kibedaks minema (toidu kohta)', ? *sima* 'magus taimemahl', ? *sool*, ? *õlu*; ? *kinnas*, *kurpad* 'kingad' ← seman-

tilisest kompleksist **lohakalt õmblema*, *lappima*, *paikama*, *sõlmima*, *nõeluma*, *kübar*, ? *narts/närts* ← **särk*'. Vaid eesti keelealal esinevad *kihne* 'hapu', *liisuma* 'seismisel värskust kaotama, seiskuma, lahtuma (õlu lahtises nõus)'; ? *kaugas* 'kahekordse pihaga meestesärgi põu, mida kasutati taskuna' ← **puust nõu* (väike uhmer, kopsik, liud)', ? *vanik* 'pärg (tüdrukute peakate); palgikord majal'.

Õlu on olnud rituaalne joovastav jook ja ohvriand, kuid ka leivakõrvane (Moora 1991: 32 jj). Et õlut on pruulitud peamiselt odrast, siis on avaldatud arvamust, et nii *oder* kui ka *õlu* on laenatud samast laenuallikast (Häkkinen, Lempiäinen 1996: 175).

Toidu hulka tuleb kindlasti arvata ka mitmesuguseid taimeosi (Moora 1991: 149 jj, 264), mida tähistavad balti laenud, nagu *ohakas*, ? *sammal* jmt.

Aeg, arvud, mõõdud: *aeg* ← **käik*, *kulg*, *teekond*', ? *aina*, ? *hind* ← **sada*; väga palju, suur hulk', ? *juba*, *kappal* 'tükk, mürakas', *kord*, *kõik*, *laida* 'moodi', *liig*, ? *suhe* ← semantilisest kompleksist **väänama*, *käänama*, *keerama*, *tuhat*, *veel*.

Tegusõnu: *elgotama* 'hoobeldes midagi uut teisele näitama', *haastama* 'noomima', ? *harpama* 'hüppama', *hauduma*, *haukuma*, *hukkama*, *kaadama* 'kummutama', ? *kar(t)sima* 'laasima', *kiistama* 'võidu tööd rabama', *kimbutama*, *kõngema*, *laimama*, *lausuma*, ? *lebama*, ? *lõhkuma*, *lõotsuma*, *mähkima*, *needma*, *näivitama* 'närtsima, närbuma', *pendima* 'pehastama', *rikkuma*, *rututama*, *rõhuma*, ? *rüüpama*, ? *serbama* 'rüüpama', *tõmbama*, ? *tõrkuma*, ? *vaibuma*, *vaidlema*, *vartuma* 'väsima, tüdima, roiduma, nõrgaks jääma', *võrkima* 'vintsutama', *värpima* 'mässima'. Vaid eesti keelealal esinevad *kuppama*, ? *kärpima*, *kärvama*, ? *luidima*, *mültima* 'ummuksis kustuma; rikkuma', *rututama* 'pehastama', *terendama*.

Omadussõnu: *ahas*, *haljas* ← **roheline*', *ihnus*, *irdne* 'lahtine, eraldunud', *kirbe*, *laisk*, *märg*, ? *rohke*, ? *ränk*, *sünge*, *tühi* 'mitte millegagi täidetud; vae-ne', ? *udris* 'usin', *varmas*, ? *vänge*, *õhuke*.

Balti kontaktid on etendanud läänemeresoomlaste värvimaailma arenemisel ja uuenemisel olulist osa. Läänemeresoome loomanimetuste ja loomavärvide hulgas on märkimisväärsel hulgal balti päritolu sõnatüvesid, nt *lauk*, *ruske*, ? *raudjas*, *paat*, *hall*.

Partikleid: *-ba*, *-p*: *ju/ba*, *see/p* 'see nimelt'.

Partikleid ja muid grammatilise funktsiooniga sõnu laenatakse süntakti-listes seostes, mis on järjekordne ilmekas viide balti-läänemeresoome kakskeelsusele.

Kasutatud lühendid

Keeled: **blt** = balti; **e** = eesti; **hlms** = hilisläänemeresoome; **jatv** = jatvingi; **krj** = karjala; **ld** = leedu; **lt** = läti; **ltg** = latgali; **lv** = liivi; **mpr** = muinaspreisi; **pl** = poola; **sks** = saksa; **sm** = soome; **rts** = rootsi; **vlms** = varaläänemeresoome.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1972. Arhiividest esiletoodud uurimusi läänemere ja balti keelesuhete kohta. [Rets.] Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas. Katalogas ir publikacijos. Parengė S. Skrodenis. Spec. redaktorius A. Lukošius. Vilnius 1972. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 637–638.
- Breidaks, Antons 1975. Baltijas somu valodu dati baltu vokālisma vēsturei. – Latvijas PSR ZA Vēstis 4 (333), lk 90–100.
- Carpelan, Christian 2004. Esihistorian vuosiluvut, ajoitukset ja kronologia. – Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Toim Riho Grünthal. 2. painos. (Tietolipas 180.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 18–27.
- Donner, Otto 1884. Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen. – Techmers Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft I. Leipzig–Heilborn, lk 257–271.
- Hakulinen, Lauri 1979. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Hupel, August Wilhelm 1818. Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, lk 16.
- Häkkinen, Kaisa 1996. Suomalaisten esihistoria kielitieteen valossa. (Tietolipas 147.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa, Lempiäinen, Terttu 1996. Die ältesten Getreidepflanzen der Finnen und ihre Namen. – Finnisch-Ugrische Forschungen 53, lk 115–182.
- Jaanits, Lembit, Laul, Silvia, Lõugas, Vello, Tõnisson, Evald 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn: Eesti Raamat.
- Jaunius, Kazimieras 1972. Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas: katalogas ir publikacijos. = Рукописное наследие языковеда Казимераса Яунюса. Parengė S. Skrodenis. Spec. Redaktorius A. Lukošius. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka.
- Junttila, Santeri 2005. Thomsenista Kalimaan. Vanhimpien itämerensuomalais-balttilaisten kielikontaktien tutkimushistoria vuoteen 1936. Pro gradu-tutkielma Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaiselle laitokselle. Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan kirjasto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20071167>.
- Junttila, Santeri 2009. Kantasuomalais-balttilaisten kontaktien tutkimuksen alkuvaiheita. – Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 92. Helsinki, lk 57–78.
- Jõgever, Jaan 1912. Vilhelm Thomsen. – Eesti Kirjandus. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Seitsmes aastakäik, lk 1–4.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Muischnek, Kadri 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kalima, Jalo 1936. Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 202.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri 2000. Posti's Superstrate Theory at the Threshold of a New Millennium. Toim Johanna Laakso. Facing Finnic: Some Challenges to Historical and Contact Linguistics. (Castrenianumin toimitteita 59.) Helsinki, lk 80–99.
- Kallio, Petri 2007. Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007. Doaimma-

- han J. Ylikoski, A. Aikio. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 253.) Helsinki, lk 229–249.
- Karaliūnas, Simas 2003. *Aestii ja Eesti*. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 401–415.
- Kazlauskas, Jonas 1968. [Rets:] Chr. Stang. Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo, 1966. – Baltistica IV, nr 1, lk 125–135.
- Kilian, Lothar 1986. Zur Frage eines westfinnischen Substrats in Litauen aus der Sicht von Archäologie und Hydronymie. – Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa 35: 4. Marburg, Lahn, lk 481–502.
- Kiviniemi, Eero 1984. Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona. – Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19. 1. 1980. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131.) Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, lk 327–346.
- Koivulehto, Jorma 1984. Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. – Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19. 1. 1980. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131.) Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, lk 191–205.
- Koivulehto, Jorma 1992. Direkte Kontakte des Lappischen mit dem Baltischen. – Festschrift für K. Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. (Studia Uralica 6.) Wien–Budapest, lk 299–304.
- Krahe, Hans 1949. Alteuropäische Flußnamen. – Beiträge zur Namenforschung I:1, lk 24–51.
- Krahe, Hans 1964. Unsere ältesten Flussnamen. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Kriiska, Aivar, Tvauri, Andres 2002. Eesti muinasaeg. Tallinn: Avita.
- Laanest, Arvo 1982. Einführung in die ostseefinnischen Sprachen. Autorisierte Übertragung aus dem Estnischen von Hans-Hermann Bartens. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Larsson, Lars-Gunnar 1981. Three Baltic Loanwords in Fennic. On dating pre-literary linguistic material. – Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova Series 3:2. Uppsala: Almqvist&Wiksell International, lk 17–55.
- Laul, Silvia, Tõnisson, Evald 1991. Muistsete sirpide ja vikatite kujunemisloost Eestis. – Muinasaja teadus I. Arheoloogiline kogumik. Eesti Arheoloogiaselts, Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Toim L. Jaanits, V. Lang. Tallinn: Agu, lk 75–91.
- Laučiūtė, Jūratė Sofija 2009. Tacito venetai = vakarų baltai? – Baltistica XLIV, nr 1, lk 135–147.
- Lehtinen, Tapani 2007. Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kanta-uralista varhais-suomeen. (Tietolipas 215.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Linnus, Ferdinand 1939. Eesti vanem mesindus I. Metsamesindus. (Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XII–XIII.) Tartu.
- Liukkonen, Kari 1973. Lisiä balttilais-suomalaisten lainasanasuhteiden tutkimukseen. – Virittäjä, nr 1, lk 17–32.
- Liukkonen, Kari 1999. Baltisches im Finnischen. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 235.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mažiulis, Vytautas 1981. Apie senovės vakarų baltus bei jų santykius su slavais, ilirais ir germanais. – Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius: Mokslas, lk 5–11.
- Mažiulis, Vytautas 1987. Vakarų, rytų ir Dnepro baltai. Baltų prokalbės irimas. – Lietuvių etnogenezė. Vilnius: Mokslas, lk 82–85.

- Moor, Aliise 1991. Eesti talurahva vanem toit II. Joogid, leib ja leivakõrvane. Tallinn: Valgus.
- Moor, Harri 1956. Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Toim H. Moor. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 41–119.
- Mägiste, Julius 1932. Kõhklevaid mõtteid läänemeresoome laensõnade-uurimise puhul. – Eesti Keel, nr 5, lk 129–142; nr 6, lk 175–179.
- M[ä]g[i]ste, J[ulius] 1936. [Rets:] J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 202. Helsinki 1936. – Eesti Keel, nr 6, lk 182–186.
- Nieminen, Eino 1957. Itämerensuomalaisten kielten vanhimmista balttilaisperäisistä lainasanoista kuvastuvia balttilaisen lähdekielen ominaisuuksista. – Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1956. Helsinki, lk 190–209.
- Posti, Lauri 1953. From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic: Studies on the Development of the Consonant System. – Finnisch-Ugrische Forschungen XXXI, lk 1–91.
- Rimantienė, Rimutė 1987. Prabaltai ir baltai. Archeologinės kultūros. – Lietuvių etnogenezė. Vilnius: Mokslas, lk 52–69.
- Ritter, Ralf-Peter 1993. Studien zu den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia V.) Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien: Verlag Peter Lang GmbH.
- Rudzite, Marta 1968. Somugriskie hidronimi Latvijas PSR teritorijā. – Latviešu leksikas attīstība. (Zinātniskie raksti, 86. sēj.) Rīgā: Zinātne, lk 175–197.
- Rudzite, Marta 1993. Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. Rīga: Zvaigzne.
- Rätsep, Huno 1986. Eesti kirjakeele sõnatüvede tuletuskoormus. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 662–667.
- Rätsep, Huno 1992. Uute lihttüvede saamise viisidest eesti sõnavaras. – Festschrift für K. Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. (Studia Uralica 6.) Wien–Budapest, lk 371–375.
- Salo, Unto 2008. Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1174.) Helsinki.
- Sammallahti, Pekka 1977. Suomalaisen esihistorian kysymyksiä. – Virittäjä, nr 1, lk 119–136.
- Sammallahti, Pekka 1984. Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. – Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131.) Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, lk 137–156.
- Stang, Christian Schweigaard 1966. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo–Bergen–Tromsø: Universitetsforlaget.
- Suhonen, Seppo 1980. Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä itämerensuomalaisissa kielissä. – Virittäjä, nr 2, lk 189–211.
- Suhonen, Seppo 1984. Lainasanat balttilais-itämerensuomalaisten kontaktien kuvastajina. – Suomen väestön esihistorialliset juuret. Tvärminnen symposiumi 17.–19.1.1980. (Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Societas Scientiarum Fennica 131.) Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, lk 207–225.
- Zinkevičius, Zigmas 1980. Lietuvių kalbos istorinė gramatika I. Įvadas. Istorinė fonetika. Daiktavardžių linksniavimas. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius, Zigmas 1984. Lietuvių kalbos istorija. I. Lietuvių kalbos kilmė. Vilnius: Mokslas.

- Thomson, Vilhelm 1869. Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse. København: Gyldendalske Boghandel.
- Thomson, Wilhelm 1870. Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen. Eine sprachgeschichtliche untersuchung. Halle: Buchhandlung des Waisenhauses.
- Thomson, Vilhelm 1890. Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog: en sproghistorisk undersøgelse. (De kgl. Danske Videnskabselskabets skrifter, 6. Historisk-philosophiske klasse, afdeling 1:1.) København: Blanco Lunos.
- Thunmann, M. Johann 1772. Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völker 1. Ueber den Ursprung der alten Preussen und übrigen Lettischen Völker. Berlin.
- Toivonen, Yrjö Henrik 1953. Suomalais-ugrilaisesta alkukodista. – Virittäjä, nr 1, lk 5–35.
- Uotila-Arcelli, Eeva 1986. Baltic impetus on the Baltic-Finnic diphthongs. – Finnisch-ugrische Forschungen XLVII, lk 206–222.
- Vaba, Lembit 1983. Balti laensõnadest volga keeltes baltoloogia ja slavistika andmeil. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 80–88.
- Vaba, Lembit 1989. Balti laenud läänemeresoome maastikusõnavaras. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 138–141; nr 4, lk 206–218.
- Vaba, Lembit 1990a. Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. Helsinki, lk 125–139.
- Vaba, Lembit 1990b. Gibt es ein baltisches Fragment im estnischen Wortschatz der Waldimkeri? – Linguistica Uralica, kd XXVI, lk 173–179.
- Vaba, Lembit 1992. Kāblik on ahjulind! – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 459–462.
- Vaba, Lembit 1993. [Rets:] Sõnavaraürija mõttemõlgutusi ühe mütoloogiaraamatute ilmumise puhul. P. Dundulienė. Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius 1990. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 507–510.
- Vaba, Lembit 1996. Über die Herkunft von est. *keris*. – Linguistica Uralica, kd XXXII, lk 33–35.
- Vaba, Lembit 1997a. Balti laenudest ja nende uurimisest. – Pühendusteos Huno Rätsepale. 28.12.1997. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, lk 231–243.
- Vaba, Lembit 1997b. Ostseefinnisches *meri* 'Meer' – doch ein baltisches Lehnwort. Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996. Maastricht, lk 225–231.
- Vaba, Lembit 1997c. Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn–Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Vaba, Lembit 2002. Julius Mägiste ja balti etümoloogiad. – Emakeele Seltsi aastaraamat 47. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, lk 23–38.
- Vaba, Lembit 2004. Zwei eventuelle baltische Lehnverben in der Südgruppe der ostseefinnischen Sprachen. – Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag. (Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXIII.) Helsinki: Société Néophilologique, lk 417–422.
- Vaba, Lembit 2005. Ein eventuelles baltisches Lehnverb in der Südgruppe der

- ostseefinnischen Sprachen. – Festschrift für Ralf-Peter Ritter zum 65. Geburtstag. Wien: Praesens, lk 547–554.
- Va n a g a s, Aleksandras 1981. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius: Mokslo.
- Va n a g a s, Aleksandras 1987. Prabaltai ir baltai. Baltų arealas toponimijos duomenimis. – Lietuvių etnogenezė. Vilnius: Mokslo, lk 47–52.
- Vi i r e s, Ants 1980. Talurahva veovahendid. Baltimaade rahvapäraste põllumajanduslike veokite ajalugu. Tallinn: Valgus.
- Vi i t s o, Tiit-Rein 2008. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Koost ja toim K. Pajusalu, U. Sutrop, P. Teras. Tartu–Tallinn: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Eesti Keele Instituut.
- Vu o r e l a, Irmeli 2004. Luonnon kerrostumat säilövät menneisyyttä. – Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Toim Riho Grünthal. 2. painos. (Tietolipas 180.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 76–92.
- W ä l c h l i, Bernhard 1997. Mordwinisch und ältere baltische Wortsemantik. – Finnisch-ugrische Forschungen 54, lk 305–324.
- Б р е й д а к, Антонс 1983. Некоторые данные балтизмов финно-угорских языков для балтийского вокализма. – Baltistica XIX, nr 1, lk 46–51.
- М а ж ю л и с, Витаутас 1974. Социолингвистические заметки к архаичному характеру языка (Балтийские языки). – Baltistica X, nr 2, lk 119–127.
- Т к а ч е н к о, Орест Б. 1985. Мерянский язык. Киев: Наукова Думка.
- Т о п о р о в, Владимир Н., Т р у б а ч е в, Олег Н. 1962. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва: Изд-во АН СССР.

Baltic Loanwords Offering Insights into our Distant Past

Keywords: Finnic languages, Baltic languages, Baltic-Finnic contacts, Baltic loanwords in Finnic languages

The earliest written records of Baltic as well as of Finnic languages (Estonian included) date from slightly over 500 years ago. Thus the earlier stages of the development of those languages have to be investigated by using indirect methods. Here, loanword studies are especially useful. Systematic research of the lexical relations of Finnic and Baltic languages has been going on for over a century, having hitherto yielded a solid number of shorter and longer studies as well as several overviews. The results have been applied to answer some key questions of Finnic ethnogenesis. Despite the long tradition of studies, Finnic linguists have not lost their interest in the Baltic languages as a valuable source for those who would like better to understand the evolution of the Finnic languages, their early dialectal division, or the development of certain linguistic phenomena, e.g. phonetic system, and its background. The results on Baltic-Finnic contacts help us better understand the pre-Estonian period. To shed more light on the character of the contacts, the article discusses, in a more or less popular style, some key questions of the evolution of the Baltic languages.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, lecturer in Estonian language and Culture at the University of Tampere, Assistant Professor at Tallinn University, lembit@eki.ee